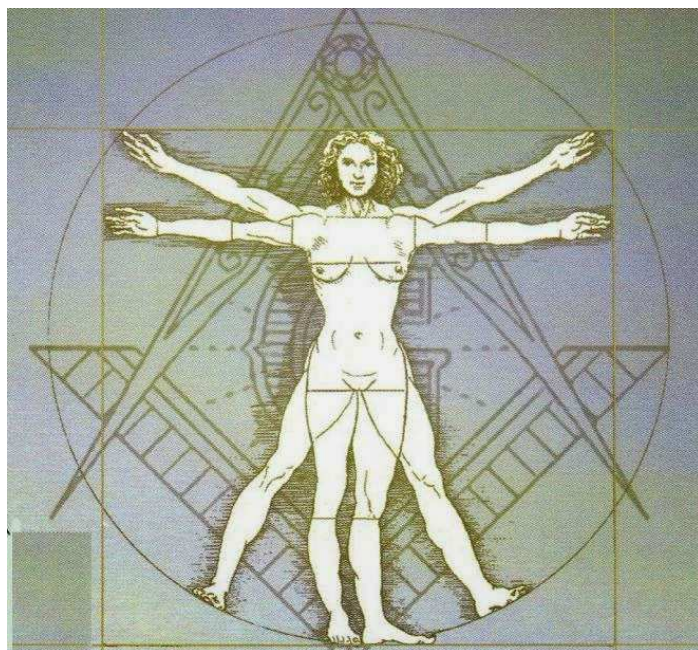

PROTOFEMINISME I MAÇONERIA COM A FACTOR DE CANVI EN L'ESPANYA CONTEMPORÀNIA (1868-1900)

Alumna: Míriam Roma Garcia
DNI: 47984683J
Tutora: Dra. Antonieta Jarne Mòdol
Grau en Història
Facultat de Lletres – Universitat de Lleida

Paraules clau:

Maçoneria, lògia, lògia d'Adopció, lògia mixta, feminisme, gènere, segle XIX, Concepción Arenal, Espanya

Resum

A partir de la Revolució La Gloriosa (1868) van anar sorgint diferents veus crítiques amb la situació i la condició de la dona, tant des del sector masculí com des del sector femení. Aquestes veus van ser les que van impulsar projectes per l'educació de les dones per tal de dignificar-les i que esdevinguessin persones lliures. Molts d'aquests projectes van ser impulsats des de sectors de la maçoneria. És per això que en aquest treball es pretén cercar la relació entre el profeminisme i la maçoneria del segle XIX. D'aquesta manera, per tal de posar un cas pràctic, s'estudia, breument, la figura de Concepción Arenal com una de les impulsores que va assentar les bases del feminisme que es desenvoluparia durant el segle XX a partir de la fundació de diferents projectes, en els quals va tenir relació amb persones vinculades al món de la maçoneria.

Keywords:

Freemasonry, lodge, Adoption lodge, Mix lodge, feminism, gender, XIX century, Concepción Arenal, Spain

Abstract

After La Gloriosa Revolution (1868), different critical voices emerged and criticized the situation and status of women, both from the male and the female sector. Those voices promoted projects for the education of women in order to dignify them and to make them become free people. Many of these projects were initiated by sectors of Freemasonry. That is the reason why this study aims to explore the connection between profeminism and Freemasonry in the 19th century. Thus, a case study has been conducted about the leading figure Concepción Arenal as a promoter who laid the foundations of feminism, which would develop during the 20th century after the founding of several projects, by means of which she established relationships with people linked to Freemasonry.

Índex

1. Introducció.....	3
2. Context històric	5
3. Què és la maçoneria?	10
3. 1 Definicions del concepte	10
3. 2 Organització i jerarquitzaió.....	13
3.3 Iniciació	14
3.4 L'educació, com un dels factors claus per la maçoneria	16
4. Maçoneria femenina	17
4.1 Ritus d'Adopció	20
4.2 Lògies d'Adopció	22
4.3 Lògies mixtes.....	24
4.4 Vides maçones.....	26
5. Feminisme del segle XIX.....	29
5.1 Context europeu	29
5.2 L'educació, la base de l'avanç en l'emancipació de la dona.....	31
5.3 La dona, "ángel del hogar"	36
5.4 El dret al treball, un dret amb limitacions	37
6. La figura de Concepción Arenal, estudi de cas.....	39
6.1 Biografia	39
6.2 El pensament de Concepción Arenal.....	43
6.3 Col·laboracions amb cercles maçònics i lliurepensadors	46
7. Conclusions.....	49
8. Annexos	55
9. Bibliografia i webgrafia	71

1. Introducció

No es pot entendre el naixement del feminisme que es desenvoluparia durant el segle XIX, sense conèixer les seves bases. És per això que en aquest treball pretenc fer un estudi sobre el profeminisme, entès com les primeres veus crítiques que van qüestionar la situació de dependència i analfabetització de les dones en general.

A més, és cabdal la presència d'amplis sectors de la maçoneria en la difusió de projectes per dignificar i acabar amb la falta d'educació de les dones. És per aquest motiu, que aquest treball pretén cercar la relació entre el feminisme i la maçoneria a partir de la Revolució de La Gloriosa, que va encetar el període del Sexenni Democràtic. Va contribuir la maçoneria en el desenvolupament del profeminisme o va ser un procés paral·lel que no va tenir cap vincle important? El present treball es centrarà, en tota la seva extensió, en cercar la resposta en aquestes qüestions.

És per això que es fa un estat de la qüestió sobre les diferents interpretacions al voltant de la maçoneria i al sorgiment del profeminisme del segle XIX.

En la darrera part, he cregut imprescindible l'estudi de cas de la relació de la figura de Concepción Arenal per poder corroborar amb fermesa les conclusions extretes sobre la relació entre la maçoneria i el moviment en defensa dels drets de les dones desenvolupat a partir de 1868.

Pel desenvolupament d'aquest treball han estat molt importants els consells i directrius que em va donar la doctora Maria José Lacalzada, com experta en maçoneria femenina i en la figura de Concepción Arenal, i de la meva tutora Antonieta Jarne, qui

m'ha donat suport i m'ha ajudat en tot el que he necessitat en tot el procés de la realització del treball. Per això, els hi vull agrair profundament que m'hagin orientat ja que sense elles no hagués estat el mateix aquest treball.

El present treball, doncs, va dirigit a totes les dones que han fet possible que aquest treball sigui possible.

2. Context històric

Al llarg del segle XIX, a l'estat espanyol, va haver-hi diversos intents per implantar un Estat Liberal. Aquests intents es van iniciar l'any 1812, any en què es va promulgar la primera Constitució espanyola, i van durar fins l'any 1875, quan es va iniciar la Restauració borbònica. Durant aquest període, els diferents governs van redactar diverses constitucions amb les que es pretenia implantar els principis liberals de llibertat, igualtat i fraternitat de la ciutadania.

En aquest treball es centrarà l'atenció en el principi d'igualtat; bàsicament en la reclamació de la igualtat davant la llei per raons de sexe. La manca d'aquesta reivindicació en les diferents constitucions va significar el qüestionament de la igualtat jurídica, un dels eixos vertebradors d'una societat liberal, per part de dones rellevants, i també homes, que van elogiar la funció social i moral de les dones durant el segle XIX.

Ja amb la Guerra del Francès (1808-1814), algunes dones, sobretot de classe burgesa, van anar intervenint públicament: aprovisionant als exèrcits, acollint ferits i, fins i tot, defensant les ciutats amb les armes o actuant a la rereguarda com és el cas d'Agustina d'Aragó o Manuela Malasaña.

A més, a mesura que avançava el segle moltes dones es van anar fent visibles en el camp de l'escriptura i així van despertar la consciència entre la ciutadania, tot i que sense desdir-se massa del seu rol tradicional. Val a dir, però, que aquestes van escriure sobretot dirigint-se a les dones de classe burgesa que eren les qui tenien accés als llibres, revistes i premsa de l'època i les quals, a través de celebracions i tertúlies, ho transmetien a les dones de les classes populars.

Un cop promulgada la primera Constitució espanyola, com a primer intent d'implantació del liberalisme, es va elaborar l'Informe Quintana (1813) que va ser la primera norma de l'Estat Liberal on es van desenvolupar els principis constitucionals i en la qual no es va tenir en compte l'educació de la dona¹. No obstant, l'any 1814, el *Proyecto de Decreto para el arreglo general de la enseñanza pública* establia que hi havia d'haver escoles públiques perquè les nenes aprenguessin a llegir i escriure i també les tasques domèstiques per dedicar-se en la seva edat adulta.

Amb el trienni liberal, i arran de la freqüentació de les dones a cafès i locals associatius, es va iniciar una disputa al voltant de la presència femenina en l'àmbit públic. En conseqüència, va ser en aquest moment quan es va obrir el debat sobre l'accés de les dones a Corts a partir dels arguments d'alguns homes que defensaven la seva presència per tal de que aquestes tinguessin majors coneixements de les lleis i dels principis pels quals es regia la societat i així educar millor els ciutadans (en masculí).

El retorn de Ferran VII l'any 1823 va representar el retorn al model absolutista fent que l'incorporació de la dona en l'àmbit públic i en l'educació es veiés paralitzat ja que el govern absolutista retallava en projectes educatius de nenes que no fomentava les tasques domèstiques i que pretenia instruir-les i no educar-les moralment; principis allunyats de la seva política. Amb la mort de Ferran VII, l'any 1833, Maria Cristina i la seva filla Isabel II, van restar al capdavant del poder les quals, al llarg del seu mandat, van ser jutjades per allunyar-se del concepte de feminitat de l'època, per la seva actuació política i pel seu comportament en l'àmbit privat².

¹ Vegeu annexos pp. 55-59

² Sobretot la imatge d'Isabel II va ser molt criticada per part dels republicans que argumentaven que la reina, jutjada de ser adúltera, governava en una cort immoral, on "tots cedien a les orgies".

Va ser durant el període isabelí quan es va anar creant una xarxa de beneficència i van anar sorgint veus que posaven en dubte l'arquetip d' "Ángel del Hogar"³ les quals, alhora, reivindicaven la discriminació del sector femení per raons de sexe.

Tot i així els canvis no van ser evidents fins l'any 1868 quan la implantació del liberalisme va prendre un aire més democràtic arran de la negociació de progressistes, demòcrates exiliats antiisabelins i unionistes a Ostende, l'agost de 1866, per tal d'acabar amb l'autoritarisme del govern de Narváez i que, a la vegada, deixaria a la reina Isabel II sense cap mena de suport.

Aquest pacte va ser el precedent del 19 de setembre de 1868 en què part de l'exèrcit, encapçalat pel General Prim i Francisco Serrano, va protagonitzar un pronunciament que obligà a Isabel II a marxar a l'exili. Aquest cop d'estat, sobretot amb la creació de les Juntas Revolucionàries en diferents regions del país les quals coordinaven diverses accions, va prendre un caire revolucionari.

A partir d'aquí, unionistes i progressistes van formar un govern provisional (1868-1871), presidit per Francisco Serrano, en el qual no comptaven ni amb els demòcrates ni amb els republicans. Si més no, a partir d'aquí, el nou govern va anar reconeixent nous drets i principis de llibertat que havien estat reclamats per les Juntas Revolucionàries com la implantació del sufragi universal masculí a partir dels 25 anys (que fins llavors només havia estat a l'abast de l'1% de la població), la llibertat de cultes i ensenyança i el reconeixement del dret d'associació de la classe obrera. A més,

³ Aquesta expressió es refereix a la dona, dolça i sensible, entregada a la domesticitat i al seu rol com a mare i esposa.

aquesta apertura democràtica del nou govern va afavorir també sectors com la maçoneria, que ja estava en actiu des de feia molts anys, que es va veure notablement augmentada, com indica l'increment de les lògies, i reorganitzada⁴.

També el nou context va impulsar que les dones comencessin a formar part de la vida pública encara que la majoria van continuar a la llar. En aquest cas, algunes dones van començar a iniciar-se en la maçoneria, la majoria de sectors de la burgesia, perquè tenien estretes relacions o estaven casades amb maçons front una minoria que s'iniciava de manera individual⁵, fent que entre 1868 i 1900, més de 400 dones estiguessin vinculades a la maçoneria.

En aquest nou context i per iniciativa dels krausistes, defensors de la tolerància acadèmica i impulsors de les *Conferencias Dominicales*, es va combatre la moral i l'educació que dominava a la societat, marcada pel gran control eclesiàstic i governamental, i es va lluitar per aconseguir l'educació femenina⁶ intentant allunyar-se dels valors tradicionals atorgats al sexe femení i que predominaven durant el segle XIX, com l'amor, la paciència, la discreció, la laboriositat i la generositat⁷. Tot i aquestes iniciatives, durant el segle XIX, la idea que prevalia, entre els que abraçaven el liberalisme, era que la dona complementava a l'home; no era un individu per si sola.

⁴ ALVÁREZ LÁZARO, P., *La masonería, escuela de formación del ciudadano. La educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo XIX*, UPCo departamento de publicaciones, Madrid, 2005. p. 127

⁵ ORTIZ ALBEAR, N., "Las mujeres en la Masonería Española (1868-1939)", *REHMLAC*, núm. 2, vol. 4, Costa Rica, 2012-2013.

⁶ CABALLÉ, A., *El feminismo en España. La lenta conquista de un derecho*, Cátedra, Madrid, 2013. p. 120.

⁷ ANDERSON, B. S., , *Historia de las mujeres: una historia pròpia*, vol.1 , Crítica, Barcelona, 2000. pp. 14-24

Les diferents postures van provocar, en les acaballes de segle, un debat latent al voltant de la figura femenina ja que aquesta era una peça clau en la formació moral de ciutadans (en masculí) i de la cura de la llar, sobretot a partir de la Revolució de la Gloriosa que va donar més visibilitat a les dones i que va ser l'inici del trencament amb el concepte tradicional de feminitat. En aquest sentit, els seguidors de Ch. Fourier⁸ argumentaven a favor de l'emancipació femenina mentre que altres sectors, més tradicionals, sustentaven els seus arguments en el discurs mèdic i sexual del segle XIX que considerava que la dona era un ésser inferior per la seva naturalesa biològica i maternal, que era la que la condicionava.

En definitiva, tot i el procés regenerador, el segle XIX, amb les seves diverses constitucions, va ser restrictiu amb les dones ja que es legislava en pro d'una educació que fomentava el tradicional concepte de feminitat⁹. Aquestes constitucions del segle XIX van excloure a la dona i no va ser fins l'any 1931, amb l'empenta de Clara Campoamor, que la dona va ser visible en la vida política, en l'àmbit jurídic, social, civil i penal i que obtindrà per, primera vegada el dret a vot (sufragi universal).

⁸ Charles Fourier va ser un dels impulsors del socialisme utòpic el qual rebutjava i criticava el liberalisme, la industrialització i el model tradicional de família.

⁹ ANDERSON, B. S., , *Historia de las mujeres: una historia pròpia*, vol.1 , Crítica, Barcelona, 2000. pp. 25-30

3. Què és la maçoneria?

3.1 Definicions del concepte

Com ja s'ha dit amb anterioritat, La Gloriosa va suposar una apertura al liberalisme en matèria de drets i llibertats i va ser, en aquest context propici, que es va desenvolupar lliurement i legalment la maçoneria.

La maçoneria ha estat fruit de diverses polèmiques en els diferents països en relació al seu paper i a les seves pràctiques iniciàtiques al llarg de la seva història. Aquesta ha estat relacionada amb el satanisme, amb el judaisme i els seus *Protocols*, amb el comunisme, etc. i ha estat perseguida per tots els règims totalitaris, tant comunistes com feixistes.

Com diu l'escriptor Cèsar Vidal, la maçoneria ha estat envoltada de diferents llegendes: una més rosada que presenta la maçoneria com una societat discreta (i no secreta) que apostava per valors filantròpics i socials i, una llegenda més negra que l'ha lligat a la conspiració judeo-maçònica-comunista¹⁰¹¹.

Per tant, segons la perspectiva des de la que aquesta és definida, s'estableix una definició o una altra, fent que per alguns, la maçoneria sigui una màfia política i per altres, una societat de socors.

¹⁰ La conspiració judeo-maçònica-comunista és el nom d'una suposada coalició liderada pel judaisme que controla la maçoneria i el comunisme amb l'objectiu de dominar el món. Aquesta teoria de la conspiració pren sobretot força durant els anys vint i trenta a Alemanya.

¹¹ VIDAL, CESAR, *Los masones. La Sociedad secreta más influyente de la historia*, Planeta, Barcelona, 2005.pp. 9-10

Si partim del desconeixement del significat de *maçoneria*, ens dirigim, com amb altres conceptes, al diccionari per tal de construir una primera idea. Per això, vull prendre com a punt de partida la definició superficial que ens dóna de *maçoneria* el diccionari de la Real Acadèmia Espanyola :

“Asociación universalmente extendida, originariamente secreta, cuyos miembros forman una hermandad iniciática y jerarquizada, organizada en logias, de ideología racionalista y carácter filantrópico”

Partint d'aquesta base, és important mencionar l'expert J. A. Ferrer Benimeli que concreta i defineix que la maçoneria contemporània, que busca allunyar-se del món polític tot i que ha tingut el suport de lliurepensadors i republicans, és *una asociación defensora de la dignidad humana y de la solidaridad y fraternidad, siendo su objetivo el de conseguir el perfeccionamiento moral y cultural de sus miembros mediante la construcción de un templo simbólico dedicado a la virtud*¹².

L'historiador José Antonio Ayala, en la mateixa línia que Ferrer Benimeli explica que *la masonería es una Asociación universal, filantrópica, filosófica y progresiva; procura inculcar en sus adeptos el amor a la verdad, el estudio de la moral universal, de las ciencias y las artes, desarrollar en el corazón humano los sentimientos de abnegación y caridad, la tolerancia religiosa, los deberes de la familia; tiende a extinguir los odios de raza, los antagonismos de nacionalidad, de opiniones, de creencias y de intereses, uniendo a todos los hombres por los lazos de Solidaridad y confundiéndolos a un tierno*

¹² FERRER BENIMELI, J.A., *La masonería*, Alianza Editorial, Madrid, 2005. p. 31

*afecto de mutua correspondencia. Procura, en fin, mejorar la condición social del hombre, por todos los medios lícitos y especialmente por la instrucción, el trabajo y la beneficencia. Tiene por divisa Libertad, Igualdad, Fraternidad*¹³.

Afegeix la historiadora M. J. Lacalzada de Mateo que maçons i lliurepensadors buscaven la perfectibilitat humana, basada en la veritat, la justícia, la tolerància i en la idea de un creador, d'un Gran Arquitecte Universal¹⁴.

En contraposició, el diplomàtic J. A. Vaca de Osma, especifica que la maçoneria és una associació preocupada per no vincular-se amb la religió, la qual està estretament relacionada amb la política tot i que les Constitucions d'Anderson ho prohibien i que tenia com a principis la llibertat, la pau i la igualtat. J. A. Vaca de Osma, qui no esmenta en cap moment la presència de la dona, argumenta que els historiadors i historiadores minimitzen la influència de la maçoneria a la història¹⁵.

La maçoneria, segons l'antropòloga i maçona, Rosa Elvira Presmanes, *es un producto más de la historia y, aunque el fulcro interno de sus símbolos, ritos, mitos y su propio método son de carácter ancestral y atemporal, y por lo tanto inamovible e invariable, responde así a aquello atemporal, profundo e invariable del sentir humano desde una*

¹³ AYALA, J.A, *La masonería en Albacete a finales del siglo XIX*, Instituto de Estudios Albacetenses, Albacete, 1988 dins de ORTIZ ALBEAR, N., *Mujeres masonas en España. Diccionario biográfico (1868-1939)*, Ediciones Idea, Santacruz de Tenerife, 2007. . P. 20

¹⁴ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad y proyección social*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2012. p. 294

¹⁵ VACA DE OSMA, J. A., *La Masonería y el poder*, Planeta, Barcelona, 1992. pp. 17-20

*perspectiva hermenéutica y jungiana. Pero su dimensión social corre pareja con la historia y responde como es lógico a un contexto temporal determinado.*¹⁶

L'escriptora Yolanda Alba defineix la maçoneria com *una sociedad de personas comprometidas con valores morales y espirituales y [es] una de las organizaciones fraternales más antiguas y más populares del mundo. A pesar de ello, la Masonería es, puede ser, la sociedad secreta peor comprendida, por tanto es también la más visible.*¹⁷

Per tant, com s'ha vist, la definició de maçoneria ha estat fruit de diversos contextos i tendències al llarg dels darrers tres segles de la seva història contemporània i, en definitiva i a partir de les anteriors conceptualitzacions, es pot afirmar que la maçoneria és una societat secreta, pel seu caràcter iniciàtic, que beu dels principis de la Il·lustració de llibertat, igualtat i fraternitat i que té com objectiu la perfectibilitat humana a partir de l'ésser social i espiritual¹⁸.

3. 2 Organització i jerarquització

Dins de la maçoneria es van diferenciar, des de la seva creació, dos grans blocs en relació a les diferents perspectives a l'hora de tractar els seus principis, dividint-se en *maçoneria regular anglosaxona* i *maçoneria liberal*. Un dels enfrontaments entre aquestes dues tendències, per exemple, estava causat per la presència de la dona. Per una banda, la *maçoneria regular anglosaxona* rebutjava la iniciació de les dones ja que no apareixien en les Constitucions d'Anderson de l'any 1723 on hi figurava que "s'havia

¹⁶ PRESMANES GARCIA, R.E., *La Masonería femenina en España : dos siglos de historia por la igualdad*, Madrid : Catarata, cop. 2012. P. 24

¹⁷ ALBA, Y., *Masonas : historia de la masonería femenina*, Almuzara, Córdoba, 2014. p. 21

¹⁸ Vegeu annexos p. 60

de ser home i lliure” i les dones no ho eren, estaven sota la tutela de l’home. Per l’altra banda, la *maçoneria liberal* no exclouïa la iniciació de les dones en maçoneria.

Estructuralment, la maçoneria està organitzada en diferents obediències o grans lògies, que a la vegada, estan formades per diferents lògies més petites que són espais de reunió de les persones que s’han iniciat en aquesta.

En aquestes, segons el seu desenvolupament personal, les persones que s’inicien aconseguen diferents graus simbòlics:

- Aprenent (grau 1); és el primer grau amb el que una persona es converteix en maçona. Aquí, cada persona s’enfronta amb si mateixa controlant les seves pròpies emocions.
- Company/a (grau 2); és el segon grau on la persona maçona s’instrueix, observa com el món exterior el percep i aprèn a percebre el món.
- Mestre/a (grau 3); és el tercer grau, el qual requereix la participació a la major part dels aspectes de la lògia i on s’enfronta amb la immortalitat de l’ànima, la vida eterna i la mort.

Aquests són els tres primers graus simbòlics bàsics per tots els ritus iniciàtics i, a partir d’aquí, i, segons el ritus, hi ha diferents graus: Ritus Escocès Acceptat, 33 graus; Ritus de York, 13; Ritus de Memphis i Mizraim, 99; Ritus d’Adopció, 10, entre d’altres.

3.3 Iniciació

Per convertir-se en maçó o maçona és necessari fer-ho a través d’un ritus d’iniciació, és a dir, és obligatòria la participació en un acte cerimonial d’iniciació o de desenvolupament dels treballs dins de la lògia.

Les diferents cerimònies donen lloc al Ritus maçònic el qual organitza les tasques col·lectives en la lògia i enriqueix a cada persona iniciada en aquesta. Hi ha diversos Ritus maçònics però els més comuns al segle XIX, en els quals centraré l'atenció, van ser el Ritus Escocès Antic i Acceptat, el Ritus Francès i el de Memphis i Mizraim. A més, quan la presència de la dona va ser més evident en les diferents lògies, es va determinar que elles ho havien de fer a través del Ritus d'Adopció, tot i que van haver-hi algunes que ho van continuar fent a partir d'aquests ritus masculins.

Per iniciar-se en maçoneria, els homes havien de respondre tres preguntes fonamentals:

- Què deu l'home a Déu?
- Què es deu a si mateix?
- Què deu a la resta?

A més, a l'Estat espanyol, cada persona vinculada a la maçoneria escollia el seu nom maçònic el dia que s'iniciava a la lògia per tal de relacionar-lo amb la seva nova personalitat o per mantenir-se en la clandestinitat i així dissimular la seva vertadera identitat per si els documents queien en mans d'algun contrari ja que, al llarg de la seva història, la maçoneria s'ha vist perseguida. Els noms, els quals estaven relacionats amb l'esoterisme, l'ocultisme, la kábala i l'alquímia, mostren el predomini d'un cert individualisme en la maçoneria. Eren abundants també els noms provinents de les fonts grecolatines de les quals prenen models socials, polítics, morals i econòmics.

Per tant, els noms que escollien podien anar des de temps mitològics fins al mateix segle XIX¹⁹.

3.4 L'educació, com un dels factors claus per la maçoneria

A les acaballes del segle XIX, les diferents obediències maçòniques tenien diferents interpretacions respecte a les Constitucions d'Anderson, segons les seves creences religioses o segons els seus principis ateus, com ja s'ha pogut observar.

Malgrat això, totes havien desenvolupat la idea de la importància de l'educació (com es veurà en posteriors apartats, la maçoneria tindrà un paper molt important en l'àmbit educatiu del segle XIX) i és per això que es va defensar la laïcitat en l'ensenyament i la creació de centres privats laics. Els plantejaments ideològics-educatius de les diferents obediències van marcar a les lògies, que estaven instal·lades en llocs urbans i rurals i, per tant, eren més properes a la ciutadania. Cenyides a la legalitat, es van presentar aquestes lògies com societats d'instrucció i científic-literàries o com societats benèfiques i filantròpiques²⁰.

Per això és important distingir dos tipus d'ensenyament maçònic. Per una banda, hi havia l'ensenyament *Ad intra* que es feia a través d'òrgans interns com butlletins, revistes, etc. per persones iniciades en la maçoneria. Aquest model d'instrucció estava dividit en una corrent esotèrica, que tenia caràcter iniciàtic i en la qual s'adquiria

¹⁹ FERRER BENIMELI, J. A., *La Masonería en la España del siglo XIX*, Symposium de Metodología Aplicada a la Historia de la Masonería Española (2º : 1985 : Salamanca, Junta de Castilla y León. Consejería de Educación y Cultura, Valladolid, 1989. pp. 425-429

²⁰ ALVÁREZ LÁZARO, P., *La masonería, escuela de formación del ciudadano. La educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo XIX*, UPCo departamento de publicaciones, Madrid, 2005. p. 160-163

coneixements a través del Ritus, i una altra exotèrica, més profana, que es feia a través de conferències, concursos, etc. Per l'altra banda, l'ensenyament *Ad extra* tenia com objectiu l'ensenyament a profans del discurs maçònic a través de campanyes de captació de mestres de primària, de la creació de centres d'ensenyament, del manteniment d'aquelles persones simpatitzants amb la ideologia de la lògia, de l'organització d'activitats culturals i conferències, entre d'altres²¹.

4. Maçoneria femenina

Com ja s'ha esmentat, durant el segle XIX, va ser la maçoneria liberal la que es va anar plantejant la presència de la dona, tot i que no va arrelar fins a final de segle. Tanmateix va ser sobretot a partir de La Gloriosa, que van anar iniciant-se les dones a les lògies masculines tot i que les Constitucions d'Anderson no contemplessin la seva iniciació. Primerament, les dones que van ingressar-hi ho van fer a partir de ritus masculins i eren dones que assistien regularment als treballs de les lògies i que podien obtenir càrrecs de responsabilitat, com es veurà ens els posteriors apartats²².

Molts maçons estaven a favor de que les dones aconseguissin drets tant en l'àmbit privat com en el públic. Per això, molts van donar suport, per exemple, a projectes d'educació per les dones encara que, en contraposició, alguns van ser reticents amb que la dona ingressés en la maçoneria i en la manera de com ho havien de fer ja que,

²¹ ALVÁREZ LÁZARO, P., *La masonería, escuela de formación del ciudadano. La educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo XIX*, UPCo departamento de publicaciones, Madrid, 2005. p. 183-184

²² FERRER BENIMELI, J.A., *La masonería*, Alianza Editorial... p. 71

com s'ha dit anteriorment, les Constitucions d'Anderson no contemplaven l'ingrés de la dona ja que depenien dels homes i, en definitiva, no eren persones lliures. Tanmateix va haver-hi algunes dones que van iniciar-se durant, sobretot, les darreres dècades del segle XIX i arran de la Revolució de la Gloriosa²³.

La incorporació de la dona en maçoneria va ser conseqüència dels discursos d'alguns maçons que creien en l'emancipació de la dona i de l'impuls d'algunes dones com la maçona, Ángeles López de Ayala.

Maçons com l'escriptor i polític Cristobal Litrán van defensar en els Symposia la unió entre allò masculí i femení com a conseqüència d'un discurs anticlericalista maçó mentre que altres, com el naturalista Odón de Buen, pensaven que la iniciació de la dona en maçoneria havia de suposar la seva perfecció en el seu rol de mare²⁴. Aquesta idea de relacionar la dona amb la maternitat i amb el seu paper a la llar també va ser recolzada per maçones com Mercedes Vargas de Cambó. Com ja s'ha esmentat, doncs, l'objectiu principal de la majoria de maçons era allunyar la dona de l'Església i que ella pogués assistir a les cerimònies després de les tasques de la llar, com feien amb l'Església, la qual criticaven perquè ocupava un gran període de temps i per la qual deixaven de banda les seves responsabilitats. Aquests propòsits, tant per desvincular-les de l'església com pel reforç del seu rol com a mares, estaven associats a les reivindicacions de les dones en l'àmbit social ja que les lògies, com espai de desenvolupament social, van convertir-se en llocs de reunió i associació d'escriptores, novel·listes, empresàries, poetes, etc.

²³ ORTIZ ALBEAR, N., *Mujeres Masonas en España....*p.57

²⁴ ORTIZ ALBEAR, N., *Las mujeres en la masonería*, Universidad de Málaga, Málaga, 2005. pp. 106-108

No obstant, les dones que volien iniciar-se van haver de fer front a dures crítiques, des de l'exterior, per la seva vinculació amb la maçoneria, i des de l'interior d'aquesta, per la seva condició de dones.

Es pot afirmar, doncs, que en els orígens dels moviments pels drets de les dones, van prendre part les lògies maçòniques perquè estaven controlades per lliurepensadors que defensaven la instrucció femenina a través de la creació d'escoles, acadèmies i associacions, entre d'altres. A més, a finals de segle aquest moviment va prendre força, a l'hora que la dona maçona rebia educació en família i fora d'ella per educar ciutadans i ciutadanes (tant fills i filles com alumnes) que accentuaven la seva autoestima i la feien sortir de l'àmbit privat amb arguments i valors humanistes com la igualtat, la fraternitat, la llibertat i la laïcitat.

En definitiva, la maçoneria es va apropar a les dones a través de l'educació la qual buscava la perfectibilitat humana i, a la vegada, allunyar-la de la influència de l'Església.

A mesura que aquest moviment avançava, s'obria un nou camí en la maçoneria, fent que la dona creés un nou vincle entre família i lògia²⁵. Per tant, com M. José Lacalzada de Mateo conclou, les dones maçones van ingressar en maçoneria amb el seu rol de mares i esposes tot i que algunes van anar impulsant iniciatives per millorar la seva

²⁵ ORTIZ ALBEAR, N., *Las mujeres en la masonería*, pp. 397 - 398

autoestima. Des de la maçoneria, doncs, es criticava el sistema clerical però no el patriarcal²⁶.

4.1 Ritus d'Adopció

Inicialment les dones ingressaven en les lògies masculines creant una modalitat, i més tard i en alguns casos, es va anar dissociant, creant lògies femenines o d'adopció que depenien d'una lògia masculina. També hi havia casos que succeïa a la inversa, és a dir, dones que ingressaven en les lògies d'Adopció i passaven després a les lògies masculines, sobretot a partir d'inicis del segle XX.

És possible que primerament les dones ingressessin amb el ritus masculí prescrit i quan hi havia un gran nombre de dones al taller es creava la Lògia d'Adopció des d'on es podien moure dins de la legalitat²⁷. La Maçoneria d'Adopció va néixer a l'estat espanyol, doncs, per frenar les iniciacions de les dones amb ritus masculins.

La primera Llei d'Adopció a l'estat espanyol va ser decretada pel Gran Oriente Espanyol el 15 d'agost de 1892 on, en relació al principi d'igualtat, es regulava l'ingrés de la dona en maçoneria en qualitat moral i educadora. Això es va plasmar en els primers estatuts del Ritus d'Adopció publicats l'any 1893 on també s'hi presentaven els drets i deures de les dones iniciades en maçoneria i l'assoliment, com a màxim, del grau de mestra maçona²⁸. Precisament, les dones que s'havien iniciat en el Ritus Escocès Antic i

²⁶ LACALZADA DE MATEO, M. J., "Humanismo ilustrado-liberal en la emancipación de las mujeres y su engranje masónico en España, dins de VVAA, *Teoría feminista : de la Ilustración a la globalización*, vol. 1, editat por Celia Amorós y Ana de Miguel, Minerva, Madrid, 2005.

²⁷ ORTIZ ALBEAR, N., *Mujeres masonas en España. Diccionario Biográfico (188-1939)*, Ediciones Idea, Santa Cruz de Tenerife, 2007. p.69-70

²⁸ LACALZADA MATEO, M. J., *La mitad femenina "para" la masonería y "en" masonería (1869-1936). Balance y perspectivas.*

Acceptat, podien conservar el seu grau com a títol honorífic o renunciar-lo pel seu equivalent en aquest nou Ritus d'Adopció²⁹.

A diferència de les preguntes d'iniciació dels homes, que tenien un caire més espiritual, les dones havien de respondre a preguntes més de tall domèstic:

- Què devem als nostres pares?
- Què devem al nostre marit i als nostres fills?
- Què devem a l'amistat i a la societat?

Evidentment les dones per accedir en maçoneria necessitaven l'autorització del seu espòs o, en cas de ser soltera, del pare; tenir una bona conducta; més de divuit anys; tenir mitjans de vida suficients i haver estat proposada per un taller quinze dies abans de la recepció³⁰.

En síntesis, la posició de la dona dins la maçoneria era subordinada ja que, per la seva condició, no podia accedir als mateixos graus que un home encara que la falta de documentació en fa difícil la reconstrucció³¹. A més, les lògies d'Adopció depenien de les lògies masculines i, per tant, obeïen estrictament al Venerable Mestre de la lògia masculina. Ara bé, amb la tolerància dels homes, la creació de lògies femenines significava un gran avenç cap a l'emancipació femenina³² malgrat que no va solucionar totalment aquesta qüestió ja que, per exemple, les dones apareixien en els documents

²⁹ LACALZADA DE MATEO, M^a. J., *El cimient Mixto en Masonería. El derecho humano en España (1893-1963)*, Fundación Maria Deraismes, Madrid, 2007. p.51

³⁰ LACALZADA MATEO, M. J., La mitad femenina "para" la masonería y "en" masonería (1869-1936). Balance y perspectivas.

³¹ ORTIZ ALBEAR, N., *Mujeres Masonas en España....*pp.32

³² ORTIZ ALBEAR, N., *Mujeres Masonas en España....*p. 35

censals, però no en les actes de reunió i el seu paper, com s'ha vist amb les preguntes d'iniciació, no trencava amb el seu rol de mare i esposa.

4.2 Lògies d'Adopció

L'obertura i la transformació que va implicar La Gloriosa van donar lloc a un augment d'iniciacions en maçoneria i a la lluita dels drets de les dones que va significar l'iniciació d'algunes com a maçones essent la primera a la lògia catalana *Moralidad* l'any 1872. L'augment de la presència de la dona en les lògies masculines va ser el desembocant de la creació de lògies femenines o lògies d'Adopció, com ja s'ha esmentat. Les més destacades s'enumeraran a continuació per regions geogràfiques³³.

Madrid

- Lògia d'adopció *Hijas de Minerva*, es va establir l'any 1873 i depenia de la lògia *Porvenir* vinculada al Gran Oriente de España.
- Lògia *Hijas del Sol*, creada l'any 1873.
- *Hijas de Memphis*, fundada l'any 1877.
- *Hijas de los pobres*, fundada l'any 1887, de la qual en va ser venerable Maestre Suceso Sánchez i en la qual es va iniciar també Ángeles López de Ayala.

Catalunya, Balears i València³⁴

- *Cámara d'Adopció dependent de Lealtad nº 78*, va ser creada a Catalunya l'any 1879, essent la primera lògia d'Adopció, en la qual va iniciar-se Àurea Rosa Clavé, la filla d'Anselm Clavé, i el 1881, Clotilde Cerdà.

³³ Vegeu annexos p. 61

³⁴ L'any 1888 es va crear a Lleida una Càmbra d'Adopció, en la que es van inscriure quatre dones, que depenia de la lògia masculina *Amigos de la virtud*. No va ser de gran envergadura respecte a les d'altres indrets de Catalunya. Extret de la pàgina de maçoneria de Lleida <http://www.masonerialleida.org/historia.htm>

- Lògia d'Adopció *Hijas de la Acacia de Valencia*, depenia de la lògia Capítular Acacia n.25 de València i va ser creada el 1890 de la qual n'era Venerable Mestra Júlia Fos.
- La Lògia d'Adopció *Hijas de la Unión* de València, creada l'any 1891, depenia de *Valencia n. 119* del Gran Oriente Español la impulsora de la qual va ser Ángeles Sanmillán, que va pertànyer des dels seus inicis a la lògia masculina³⁵.
- Entre 1889 i 1992 va anar agafant força *Constante Along*, d'Alacant, la qual l'any 1890 tenia 21 iniciades.
- Lògia d'Adopció *Creación* n^o2. Creada l'any 1882 a Maó. Tanmateix hi havia dones que entraven a *Hermanos de la Humanidad*, n^o32, que depenia del Gran Oriente Español la qual es va crear entre 1884 i 1887.

Andalusia

- *Hijas de la Luz*. Es va crear aquesta lògia d'Adopció a Màlaga, vinculada a la lògia *Luz de Málaga*.
- La Lògia d'Adopció *Hijas de la Regeneración* de Cadis, que depenia del Gran Oriente Nacional de España, es va fundar el 1895 i tenia com afiliades les feministes Amalia i Ana Carvia³⁶ que van lluitar per causes socials.
- La lògia *Carteia* pertanyia a la Gran Logia Simbólica Regional d'Andalusia.

³⁵ Vegeu annexos p. 62

³⁶ Faig us del terme "feministes" perquè, tot i que al segle XIX no es pot parlar de feminisme pròpiament dit, han estat conceptualitzades així en totes les obres que he consultat.

- La lògia América nº27 de Ubrique fundada el 1889 depenia del Gran Oriente Español i va perdurar fins a la Segona República.
- La Luz del Porvenir estava vinculada al Gran Oriente Nacional de España que va crear aquesta lògia d'adopció en la que s'han comptabilitzat tretze dones iniciades entre 1888 i 1889.
- Audacia 90 a Herrera (Sevilla) com a conseqüència de la implantació de la Gran Lògia Simbòlica Española de Memphis y Mizraim el 1889 que era un camí cap a la igualtat.

Extremadura

Les lògies extremenyes van tenir poca activitat feminista ja que només s'han trobat documentades tres dones, tot i que una d'elles, *Palmira*, va aconseguir un grau 4 i *Cancio* un grau 7 en els ritus masculins.

Múrcia

- Lògia Caridad. Va ser creada a Cartagena l'any 1893 a causa del nombrós grup de dones que hi havia a la lògia *Diez Hermanos nº 380* que estava sota el lideratge del Gran Oriente Nacional de España.

4.3 Lògies mixtes

A partir del primer terç del segle XX, homes i dones van fundar les primeres lògies mixtes a Espanya. Tot i que no és el període en el que es centra aquest treball, es vol

fer menció al pas que es va fer més enllà dècades després de la creació de les primeres lògies d'adopció.

Malgrat que en les lògies mixtes les dones ingressaven a través de ritus masculins, moltes apareixien en el cens maçònic però no en les actes de les reunions. Aquestes dones s'implicaven molt i fins i tot van arribar a ocupar càrrecs importants dins de la lògia com és el cas d'Isabell Zwonar, *Fraternitat*, que, a partir de la iniciació amb el Ritus Escocès i Acceptat, va iniciar-se a la lògia *Concordia* de Barcelona on va ocupar els càrrecs, primer, d' "Orador", després de "Secretari" i per últim "Orador ad vitam", essent publicats els seus discursos en els mitjans de difusió maçònics³⁷. Ella formava part d'una lògia mixta i no formava part de cap Lògia d'Adopció les quals coneixia a través d'alguna visita esporàdica. Es va deixar clar que aquest era un cas únic i que no devia servir de precedent ja que no estava permès que homes i dones treballassin en igualtat, excepte en les Lògies d'Adopció.³⁸

Tot i així, van anar sorgint, amb el temps, lògies mixtes sobretot a Catalunya (com és el cas de *Concordia*) on la dona era més lliure que a Andalusia, per exemple, indret en el qual tenia molt pes l'estructura patriarcal i motiu pel qual es comptabilitzen més les lògies d'adopció, com ja s'ha vist. Tot i així van sorgir algunes³⁹.

A poc a poc, les obediències com Grande Oriente Nacional de España de Vizconde de Ros; Grande Oriente Español; Gran Oriente Español; Gran Oriente de España; Grande

³⁷ LACALZADA DE MATEO, M^a. J., *El cimiento Mixto en ...* p. 47

³⁸ LACALZADA DE MATEO, M^a. J., *El cimiento Mixto en Masonería...p.* 50

³⁹ En aquesta, ocupava el càrrec de secretari una dona, *Granada*, que el 1893 pertanyia a la *Logia Capitular de Cádiz*.

Oriente Ibérico...etc van anar acceptant a les dones així com també les lògies regionals. Val a dir però, com afirma M. J. Lacalzada, que la falta de documentació dificulta la reconstrucció de la història de la Maçoneria en relació al seu context històric i no es pot ficar nombrosos exemples⁴⁰.

4.4 Vides maçones

Per conèixer la història de la maçoneria femenina des de La Gloriosa fins a finals de segle XIX, és interessant endinsar-nos breument en la vida de les dones maçones (amb simbòlics relacionats amb la intel·ligència, la moralitat, l'art i, fins i tot, amb la voluntat d'autonomia) més destacades que van lluitar per la seva dignitat i perquè la dona tingués visibilitat més enllà de l'espai privat.

Rosario de Acuña

Rosario de Acuña, que l'any 1886 es va iniciar a la lògia *Constante Alona* amb el simbòlic d' *Hipatia*, va ser una dona àcrata que a través de moviments socials i de la literatura va denunciar la situació de la dona i dels més desfavorits en general. Defensava que les dones actuessin de manera regenadora i que hi hagués igualtat de drets entre totes les persones. Va ser Rosario de Acuña qui va desenvolupar un discurs rupturista amb l'Església i el Patriarcat amb els arguments de que homes i dones eren ànimes bessones amb l'objectiu de millorar la humanitat com éssers pensadors i socials⁴¹.

⁴⁰ LACALZADA MATEO, M. J., La mitad femenina "para" la masonería y "en" masonería (1869-1936). Balance y perspectivas.

⁴¹ CABALLÉ, A., *El feminismo en España. La lenta conquista de un derecho*, Cátedra, Madrid, 2013. p. 126

Belén de Sárraga

Va ser una de les primeres metgesses espanyoles. Com a defensora d'ideals lliurepensadors, republicans i feministes, va replicar que l'Església era la principal font de retràs de la dona⁴². Es va iniciar l'any 1896 a la lògia *Severidad nº88* de València, que depenia del Gran Oriente Ibérico, amb el simbòlic de *Justícia*. Un any després, va ser nomenada "Gran Inspectora General, amb la categoria de "Sublime Maestra", pel que s'encarregava de dirigir i organitzar la maçoneria de dones dependent d'aquesta obediència.

Amalia Carvia i Ana Carvia

Amalia Carvia, professora de pintura, i Ana Carvia, estudiant, es van iniciar l'any 1887 a la lògia *Regeneración nº118* de Cadis, que depenia del Gran Oriente de España, amb el simbòlic *Piedad i Verdad*, respectivament. En aquesta lògia van aconseguir el 3er grau i, mesos més tard, van ser elegides com "Orador Adjunt" i "Secretari Adjunt", respectivament⁴³.

El 1890 es van traslladar a Huelva on van participar en la fundació de la lògia *Unión y Sinceridad*, fusió entre les lògies *Unión y Sinceridad* i *Moralidad*.

El 1895, las Hermanas Carvia, juntament amb altres maçons i maçones, com Jacinta Navarro Fonseca, *Granada*, van construir *Hijas de la Regeneración* com lògia femenina en el Ritus Escocès desvinculant-se del Ritus d'Adopció (que mantenia a la dona en una

⁴² CABALLÉ, A., *El feminismo en...*p. 127-128

⁴³ LACALZADA DE MATEO, M^a. J., *El cimientó Mixto en Masonería...*p. 81

posició de subordinació) tot i que sota la tutela masculina⁴⁴. Tot i que va ser una lògia femenina, era habitual la presència d'homes de diferents lògies i elles eren convocades per assistir a les iniciacions de les lògies masculines. *Hijas de la Regeneración* no va ser una lògia d'adopció pròpiament dita sinó que orientava a les dones en relació a la seva autonomia i autoestima.

L'any 1897 van fundar la Unión Femenina de Huelva, en la qual Ana era secretaria i Belén de Sárraga, presidenta, amb l'objectiu d'acabar amb la falta d'intel·lectualitat entre les dones i deslligar-les de la moralitat cristiana que regia les seves vides⁴⁵. El mateix any van fundar l'Asociación General Femenina de València.

Mercedes Vargas de Chambó

Mercedes Vargas de Chambó, *Juana de Arco*, va ser una escriptora catalana que va iniciar-se a la lògia *Constante Alona* d'Alacant el 1883 i, més tard, a la lògia *Humanidad* d'Albacete. Defensava l'iniciació de la dona en maçoneria com educadora moral de la família fent ús d'un discurs on la dona era la principal influència en l'espai privat, essent el primer pas cap a l'emancipació femenina.

Ángeles López de Ayala

Ángeles López de Ayala va ser una destacada lliurepensadora i espiritista i una de les pioneres del feminisme a Catalunya. El 1888 es va iniciar a la lògia madrilenya *Hijos del Progreso* i el 1889 a la lògia d'adopció *Hijas de los Pobres* depenent del GONE del Vizconde de Ros. Era una fèrria defensora de l'ingrés de la dona en maçoneria. Va

⁴⁴ LACALZADA DE MATEO, M. J., "Humanismo ilustrado-liberal en la emancipación de las mujeres y su engranje masónico en España, dins de VVAA, *Teoría feminista...* p. 238

⁴⁵ LACALZADA DE MATEO, M^a. J., *El cimientto Mixto en Masonería...*,p. 83

arribar a ser grau 30 i va estar a la lògia masculina *Constancia* de Gracia a Barcelona on va ser secretaria i oradora.

Va fundar l'any 1898, juntament amb l'escriptora Amalia Domingo Soler i l'anarquista Teresa Claramunt, també maçons, la *Sociedad Progresiva Femenina*⁴⁶ que va ser promotora de l'escola laica i defensora de plantejaments feministes provinents d'arreu d'Europa.

Com s'ha plasmat en aquest apartat, algunes dones com Amalia i Anna Carvia, Bélen de Sárraga i Ángeles López de Ayala van assolir càrrecs importants en les lògies i van aconseguir alts graus en el Ritus. A més, moltes d'elles van ser grans defensores dels drets de les dones tant en l'àmbit maçó com en el món profà. És per això que és transcendental cercar l'origen del feminisme en el lliurepensament republicà, en l'espiritisme i en la maçoneria.

5. Feminisme del segle XIX

5.1 Context europeu

El desenvolupament del capitalisme i la industrialització a Europa, a partir de la segona meitat del segle XIX, van significar la ruptura de la relació entre treball i llar, com a lloc de consum, i va donar lloc a la remuneració econòmica a canvi de l'esforç laboral.

⁴⁶ Aquesta organització va ser la substituta de la *Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona* (1891) que lluitava pels drets laborals i socials de les dones i també per la seva autonomia.

Això va comportar, a la vegada, noves relacions de producció, nous grups socials i, en conseqüència, noves formes d'explotació que van provocar desigualtats socials les quals van afectar a les classes populars i, en efecte, a les dones d'aquestes.

Les revolucions liberals americana i francesa van aspirar a la igualtat universal, però sense incloure en aquesta al sector femení ja que no es feia menció dels seus drets. Fins i tot, alguns pensadors com Rosseau van reforçar els estereotips misògins i de subordinació ⁴⁷.

És per tot això que van anar sorgint moviments crítics com és el cas del socialisme i l'anarquisme i també algunes veus crítiques que preconitzaven els drets de les dones ja que la implantació del liberalisme no es va concebre des d'una perspectiva de gènere⁴⁸. Aquestes ficarien les bases del feminisme del segle XIX.

Com ja s'ha vist, durant el segle XIX es va ampliar de manera progressiva la formació de les dones, sobretot de classe mitjana i alta, que els hi va permetre accedir a llocs de treball relacionats amb la cura i educació dels altres. Pel que fa a les dones de classe popular, es van anar incorporant al sector ocupacional treballant en fàbriques tèxtils o tabaqueres o, fins i tot, en mines, amb jornades de fins a deu hores i sense cobertura legislativa. A més, moltes noies sense recursos es van veure obligades a dedicar-se a la prostitució.

⁴⁷ PÉREZ GARZÓN, J. S., *Historia del feminismo*, Catarata, Madrid, 2011. pp. 37-38

⁴⁸ PÉREZ GARZÓN, J. S., *Historia del feminismo...*pp. 59-67

Per tant, el feminisme va ser producte dels canvis polítics, socials i econòmics en els països industrialitzats i, principalment, en els grans centres urbans on es va anar canviant l'estil de vida i, en conseqüència, l'estructura social i familiar⁴⁹. Aquestes diferents circumstàncies van donar lloc a diferents feminismes a arreu d'Europa durant el segle XIX:

- El feminisme de la diferència defensava el reconeixement de les dones en l'àmbit social i familiar.
- El feminisme de la igualtat tenia l'objectiu de canviar la legislació per tal d'establir una igualtat entre sexes.
- El feminisme socialista volia canviar allò relacionat amb l'àmbit laboral i atacava l'estructura familiar com opressora política i econòmica de la dona.
- El feminisme catòlic defensava millores en l'educació, dret de vot i més oportunitats laborals per les dones casades.

5.2 L'educació, la base de l'avanç en l'emancipació de la dona

Arreu d'Europa i als Estats Units, durant la primera meitat del segle XIX, es va reivindicar l'educació de la dona com a ésser social. Com afirma Geraldine Scanlon, l'educació és el factor més important per acabar amb la submissió i la ignorància de la dona⁵⁰ ja que la manca d'aquesta, juntament amb la dependència econòmica, era

⁴⁹ EVANS, R.J., *Las Feministas: los movimientos ... pp. 38-43*

⁵⁰ SCANLON, G., *La polemica feminista en la España Contemporanea (1868-1974)*, Siglo XXI, Madrid, 1976.

la que la feia servil a l'home. Tanmateix, molts consideraven aquesta reivindicació un perill ja que, així, la dona deixava de banda l'àmbit privat.

Pablo Montesino, director d'Instrucción de Primària, ja l'any 1835, argumentava la importància de l'educació de la dona perquè era qui educava la seva descendència. Tot i així, no va ser fins després de la Revolució La Gloriosa, de mà dels krausistes, que es va pretendre educar a la dona a través de conferències i diferents institucions que tenien l'objectiu de formar-les.

Va ser llavors quan es va crear L'Ateneo Artístico y Literario de Señoras de Madrid (1869), impulsat per Fernando de Castro que va ser una institució d'ensenyament artístic, religiós i científic per instruir a les dones per tal de que eduquessin als seus fills com a grans ciutadans i caps de família. Tot i el seu objectiu com a instructora, ho feia des d'un caire moralitzador que no deslligava a la dona del seu rol de mare i esposa.

Mesos més tard, el mateix Fernando de Castro des de la Universitat Central, va impulsar, paral·lelament, la creació de les *Conferencias Dominicales*, donades per homes krausistes⁵¹, amb l'objectiu de reduir la taxa d'analfabetisme. Entre els col·lectius analfabets, s'hi trobaven un gran nombre de dones i és per això que, des d'aquesta, també es va plantejar l'emancipació de la dona i la seva alfabetització, sense distinció de classes socials, per, posteriorment, integrar-la en el món social i

⁵¹ És una corrent filosòfica, en base del pensament de K. Ch. F. Krause que buscava un equilibri entre la moralitat i el racionalisme a partir de l'educació.

laboral⁵². Per això aquestes conferències pedagògiques tractaven de temes diversos d'economia domèstica, d'història, de dret, de religió, de salut, de moralitat, de pedagogia, de ciències naturals, entre d'altres⁵³ i l'animava a accedir a museus i biblioteques de manera totalment lliure.

En conseqüència, l'any 1870, també impulsat per Fernando de Castro i altres intel·lectuals (molts d'ells provinents de la maçoneria) es va fundar l'Asociación para la Enseñanza de la Mujer a Madrid i Barcelona, una iniciativa privada que també tenia l'objectiu d'educar i instruir a la dona com ésser social, encara que majoritàriament hi van accedir-hi dones de la burgesia. Durant aquesta dècada va anar agafant força fins que, a la dècada dels vuitanta, va ampliar la seva oferta d'estudis. A l'hora va haver-hi una revitalització de l'Escuela Normal per part de l'estat i l'Escuela de Institutrices fundada, també, per Fernando de Castro.

El mitjà de difusió de l'Asociación va ser *La Instrucción para la Mujer* (1882)⁵⁴ dirigit per César Eguilaz on es publicaven les activitats que duïen a terme, articles informatius de temes generals per contribuir a la difusió del coneixement i ressenyes en relació a l'educació de la dona⁵⁵.

En acabar el segle, la Asociación para la Enseñanza de la Mujer havia contribuït a elevar de manera notable la instrucció de les dones, assumint un paper semblant al de la Institución Libre de Enseñanza, fent que homes i dones treballassin conjuntament per aquest objectiu⁵⁶. Paral·lelament, l'Ajuntament de Madrid va començar a subvencionar l'Associació.

⁵² LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. El enigma de la libertad*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, Santander, 2006. p. 70

⁵³ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* p. 239

⁵⁴ Vegeu annexos p. 63

⁵⁵ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* pp. 418-419

⁵⁶ L'any 1875 es va constituir la Institución Libre de Enseñanza sota l'impuls del maçó Francisco Giner de los Ríos, com un institut lliure, laic i amb el suport de la burgesia. Aquesta institució era lliurepensadora,

Aquest projecte va tenir continuïtat en el setmanari *Las Dominicales del Libre Pensamiento* (1883-1909) on van col·laborar Odón de Buen, Miguel Morayta, Fernando Lozano, Rosario de Acuña, Amalia Carvia, Ana Carvia i Ángeles López de Ayala, que, com s'ha vist en apartats anteriors, eren iniciats i iniciades en la maçoneria⁵⁷.

A més, durant aquesta dècada dels vuitanta i la següent es va anar ampliant, tot i que no amb tanta envergadura, la formació destinada a les dones de mà d'altres entitats privades, amb gran vinculació amb les anteriors, com l'Escuela de Profesores de Párvulos, Escuela Primaria Elemental, Escuela Primaria Superior, Escuela Preparatoria, Escuela de Correos y Telégrafos, Escuela de Comercio i Escuela de Institutrices, les quals oferien una formació liberal i científica allunyada de l'estatal on es realitzaven assignatures destinades a les tasques domèstiques.

Tot i que el 1880 l'Escuela Normal de Maestras i l'Escuela de Institutrices (fundada l'any 1869) van agafar empenta, sobretot aquesta darrera, el Reial Decret de 23 de febrer de 1883 va reconèixer les limitacions de l'Educació pública, en front a les iniciatives de caràcter privat, ara esmentades. No va ser fins el 1881, amb les reformes educatives del govern de Práxedes Mateo Sagasta, al qual donaven suport els membres de la Institución, quan es va replantejar un canvi en l'estil de la vida de les dones, incidint en els seus drets a la instrucció i a l'ensenyança. Això es va ficar en

republicana i krausista i defensava l'ensenyament per les dones ja que era el mètode principal per regenerar la societat i establir igualtats entre gèneres i classes socials, tot i que no trencaven amb el model difós per l'estructura patriarcal.

⁵⁷ Vegeu annexos p. 64

pràctica a partir de 1882, amb el Congreso Nacional Pedagógico⁵⁸. En aquesta línia, l'any 1888, es va celebrar el Congrés Nacional de Barcelona on es va establir la voluntat de que hi hagués un ensenyament obligatori dels sis als dotze anys tant per nens com per nenes i l'octubre de 1892 es va celebrar el Congrés Pedagògic Hispano-Luso-Americà en el qual es plantejava l'educació en igualtat i professional d'ambdós sexes i en el qual es van inscriure 528 dones.

A l'estat espanyol, durant el segle XIX es van ficar les bases del feminisme del segle següent que pretenia modernitzar la societat. Aquest "protofeminisme" concebia a la dona com ésser social i, per tant, reivindicava millores civils i socials. És per aquest motiu que, de la mà de tots aquests projectes educatius i de les diferents reformes legislatives, les dones de les classes mitjanes i altes van anar incorporant-se en treballs socials i les dones de classe treballadora, en el sistema de producció⁵⁹.

En definitiva, va ser a partir de les revolucions liberals dels anys trenta que es va creure que la dona podia exercir un nou paper com a educadora de la ciutadania. No obstant això, no va ser fins després de la Revolució de La Gloriosa que va haver-hi importants canvis que van ficar les bases del protofeminisme a través de la lluita per l'educació i l'emancipació de la dona. Va ser sobretot, com s'ha vist, a partir de la segona meitat del segle XIX, i de la mà de projectes privats impulsats per sectors com el krausisme, la maçoneria i el lliurepensament, que es va avançar en l'ensenyament i la cultura femenina, encara que el model educatiu va continuar basant-se en la domesticitat.

⁵⁸ CABRERA BOSCH, Mª I., "Las mujeres que lucharon solas: Concepción Arenal y Emilia Pardo Bazán" en FOLGUERA, P., *El feminismo en España. Dos siglos de historia.*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 2007. pp. 54-59

⁵⁹ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* pp. 419-424

5.3 La dona, “ángel del hogar”

Com afirma Mary Nash, *la implantación de este sistema jerárquico, de género, actuó a dos niveles: el primero es el del control social formal establecido por un cuerpo legislativo que, hasta las reformas de la Segunda República (1931-1939), discriminó abiertamente a las mujeres. El segundo nivel es el de un control social informal que, basado en el discurso de la domesticidad, definió los modelos culturales de género, estableciendo las normas de conducta masculinas y femeninas.*⁶⁰

Partint d'aquesta premissa, per una banda, durant tot el segle XIX i fins la Restauració Borbònica les legislacions van ser molt discriminatòries amb les dones com es mostra en el Codi Penal de 1870, el de Comerç de 1885 i el Civil de 1889, per ficar-ne alguns exemples. Per fer-nos una idea, la legislació no permetia que les dones casades controlessin i gestionessin el seu salari ja que no tenien autonomia i, per tant, ho feien els seus marits o, en el cas de ser solteres, els seus pares. A més, el cos legislatiu també va permetre que l'home pogués establir relacions sexuals extramatrimonials, per exemple, mentre que la dona era jutjada per adulteri i crims passionals. A més, si una dona assassinava al seu marit podia considerar-se parricidi i ser condemnada a cadena perpetua mentre que això no era així si succeïa a l'inversa.

Per l'altra banda, els models culturals de gènere van estipular que la dona, durant el segle XIX, s'havia de dedicar a les tasques de la llar i la seva vida ociosa havia d'estar

⁶⁰ NASH, M., *Experiencias desiguales : conflictos sociales y respuestas colectivas : siglo XIX*, Síntesis, Madrid, 1994. p. 120

relacionada amb la religiositat. És per això que l'Església va aprofitar la seva influència moral i va formar nenes i mares com éssers morals fent que adoptessin un paper submís, honest i pietós, seguint les pautes de la moralitat cristiana. Per tant, la dona, segons els arquetips, havia d'estar lligada a la domesticitat que era el que determinava la seva funció social i moral.

Tot i que la vida domèstica exigia total dedicació i la idea de relacionar-la amb el treball o amb la vida pública era absurda, per molts, a partir de la segona meitat del segle XIX, però, diferents sectors van voler trencar amb aquests estereotips marcats per la religió cristiana. Per aquest motiu es van anar gestant nous conceptes de virginitat i van anar augmentant les veus crítiques al voltant de l'educació femenina establerta, el treball domèstic i la influència de la religió en el sector femení.

*Aquestes van marcar ciertas transgresiones de las normas y valores de género establecidos. Así, se abrió un proceso de aprendizaje y concienciación feminista que había de plasmarse en una creciente voluntad de emancipación.*⁶¹

5.4 El dret al treball, un dret amb limitacions

La industrialització i la urbanització van modificar les estructures econòmiques i socials que, en conseqüència, van afectar en el rol de la dona, sobretot a partir del segle XX.

La polèmica al voltant del dret al treball afectava, especialment, a les dones de classe mitja a l'hora de realitzar professions liberals ja que l'estatus quo de les dones de classe baixa no suposava cap problema ni amenaça pel sector masculí. Tampoc era una

⁶¹ NASH, M., *Experiencias desiguales...*p. 120

amenança si el treball que realitzava una dona era una prolongació de les tasques que realitzaven a casa com el magisteri o l'assistència a persones dependents.

Al Congreso Nacional Pedagógico de 1882, molts homes eren partidaris de que les dones treballessin en l'ensenyança de parvulari, ja que explicaven que era una extensió de la seva tasca materna, o també en feines relacionades amb la medicina, la infermeria o la farmacèutica, en la qual s'havien de seguir les instruccions de les receptes, com ho feien a la cuina. Una minoria, durant aquest període, van aconseguir una posició important dins de la professió.

Altres es dedicaven a cosir a domicili però estava mal pagat i, fins i tot, moltes preferien el treball a la fàbrica tèxtil. Als anys noranta del segle XIX la dona espanyola obtenia menys remuneració que les cosidores estrangeres, de les quals en preferien els teixits les classes altes.

Altres es dedicaven a la prostitució per tal d'afrontar les necessitats de la vida. És per això que Concepción Arenal, per exemple, va intentar promoure la lluita contra l'abolició d'aquesta, de la qual en buscaven la legalització el sectors més progressistes de l'època. És per això que ella, juntament amb altres il·lustres, va intentar promoure la Federació Abolicionista, la qual no tenia cap vinculació amb cap filosofia, ideologia i religió i volia obrir pas a l'emancipació femenina arreu d'Europa a través del treball. La maçoneria va donar suport i va fer difusió d'aquest projecte.

En definitiva, el rol de la dona s'identificava amb el seu paper de mare, esposa i administradora de la llar. Des d'aquesta perspectiva era inacceptable la remuneració al

sector femení en el mercat laboral perquè, d'aquesta manera, no podia desenvolupar les tasques de la llar. A més, les tasques remunerades es van considerar complementàries al del treball masculí ja que la independència econòmica de les dones suposava una subversió al model familiar i al domini masculí. A més, les que van treballar fora de la llar, van continuar realitzant tasques que no trencaven amb el seu rol com a mare i esposa.

6. La figura de Concepción Arenal, estudi de cas

És fonamental referir-se a Concepción Arenal⁶² com una de les figures impulsores que va ficar les bases del feminisme a Espanya durant el segle XIX i que es desenvoluparia a inicis del segle XX. Com s'ha vist al llarg d'aquest treball, la lluita pels drets de les dones durant aquest segle han estat força vinculada amb els cercles lliurepensadors, krausistes i maçònics. És per això que en aquest anàlisi de la figura de Concepción Arenal es pretén incidir en la seva relació amb aquests cercles, especialment la maçoneria, com un dels eixos d'aquest treball, en la lluita dels drets del sector femení.

6.1 Biografia

Concepción Arenal va néixer el 31 de gener del 1820 a Ferrol on hi va viure fins que el seu pare Àngel Arenal, home de lleis i liberal, va morir l'any 1829. Va ser llavors quan va marxar, juntament amb la seva mare, a viure a Armaño (Santander) a casa de la seva àvia paterna on va ser formada amb directrius religioses. El 1834 es van mudar a Madrid a viure amb l'àvia materna, on va rebre "educació per senyorettes" per aprendre a ser una bona mestressa de casa. Quan va acabar, va insistir a la seva mare

⁶² Vegeu annexos p. 65

per anar a la universitat, però la seva mare s'hi va negar. Per això, va tornar a Armaño a cuidar de la seva àvia⁶³.

Més tard, l'any 1842 va accedir com oient a la Universitat Central de Madrid per estudiar Dret, amb vestimenta masculina, és a dir, va accedir de manera clandestina ja que les dones estaven vetades a l'educació superior i, en conseqüència, no podien obtenir cap títol. D'aquesta manera, també va participar en tertúlies polítiques, literàries, en conferències o al cafè el Iris de Madrid, trencant els esquemes establerts per la societat del moment. Així doncs, tot i que de manera clandestina, va ser la primera dona espanyola que va accedir a la universitat sense estar matriculada. En aquest període, a més, va mantenir una relació amorosa i es va casar amb Fernando García Carrasco, amb qui participava en aquestes activitats.

Quan aquest va morir es va traslladar a Potes (Cantàbria) on va fundar el sector femení de les Conferencias de San Vicente de Paúl, amb el suport del seu segon espòs, Jesús de Monasterio, impulsor d'aquestes conferències. Arrel d'això va escriure *La Beneficiencia, la filantropía y la caridad*, el qual va presentar amb el nom del seu fill de 10 anys i vestida d'home i per la qual, l'any 1861, va esdevenir la primera dona premiada per l'Academia de Ciencias Morales y Políticas.

Entre 1863 a 1865 va ser visitadora de presons de dones a A Coruña, motiu pel qual va publicar *Manual del visitador del pobre* i va organitzar Patronato de Señoras per la visita i l'ensenyament de les preses.

⁶³CASTRO ANTONIO, A., *El pensamiento de Concepción Arenal*, Vigo, Trymar, 2010. pp 9-13

El 1866 va escriure *Oda a la esclavitud* que va ser premiada per la Sociedad Abolicionista de Madrid on exposava que l'esclavitud era contrària a les lleis de la naturalesa. Un any més tard, va publicar *El reo, el pueblo y el verdugo o La ejecución pública de la pena de muerte* i va començar a formar part de la Sociedad Abolicionista Espanyola de la que era president Fernando de Castro. També, juntament amb altres reformadors espanyols, va estar integrada en la "Ligue internationale de la paix et la liberté" fundada el 1867 a Ginebra.

Després de la Revolució La Gloriosa va ser nomenada inspectora de les cases de Correcció de Dones. És per això que aquest mateix any, va fer dotze conferències a la Universitat de Madrid, participant en les conegudes Conferencias Dominicales, per explicar la situació de subordinació de la dona essent la primera dona a l'estat espanyol que trepitjava la Facultat de Dret. Els textos de les conferències es van publicar a *La mujer del Porvenir* on mostrava la situació d'inferioritat de les dones per la manca d'educació i la importància de la moralització socio-política de la societat del moment. A més, va fer un anàlisi de l'educació de la dona des del seu rol com a mare i va reflexionar sobre perquè una dona pot ser Cap d'Estat, però no accedir a la universitat; ser mare de Déu i no ser sacerdotessa i sobre temes de legalitat, entre d'altres⁶⁴.

El març de 1870 es va fundar *La Voz de la Caridad* la qual va dirigir durant onze anys, dels catorze que va tenir de vida, i on va publicar més de quatre-cents articles. Aquesta revista es va crear amb la finalitat d'elevat intel·lectualment, i no moralment, a la

⁶⁴ Vegeu annexos pp. 66-68

dona, de fer difusió de les associacions benèfiques i de criticar a l'administració sobre decisions polítiques i legislatives.⁶⁵ L'any següent, *La Voz de la Caridad* es va declarar mitjà oficial de la Secció de Senyores de la Creu Roja de Madrid. En el número 92, la revista va haver de desmentir la seva relació amb associacions maçòniques i antireligioses que propagaven males doctrines.

L'any 1873 va deixar la inspecció de Casas de Corrección de Mujeres i es va incorporar en una comissió formada pel govern de la I República per reformar el Codi Penal espanyol.

El 1883 va publicar *La mujer de su casa*⁶⁶ on es pot observar una evolució en el seu pensament ja que argumentava que la disparitat de la intel·ligència dels dos sexes, no és des de la inferioritat, sinó des de la diferència. Sobretot critica l'ideal de "ángel del hogar", és a dir, el rol tradicional lligat a la domesticitat en què la dona, sota el model patriarcal, assumeix el rol de mare i esposa perfecta i únicament es desvincula de la llar per dedicar-se a la beneficència i la filantropia. Per aquest motiu, creia en la necessitat d'obrir un nou camí a partir d'un programa d'igualtat de drets i reconeixement de la diferència. Afegeix que els límits de la dona estaven en la manca d'educació i en la difusió del concepte tradicional de feminitat, el qual no hauria de suposar una trava a la seva formació. També va deixar clar que les dones s'han de

⁶⁵ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. El enigma...* p.37

⁶⁶ Vegeu annexos pp. 69-70

perfeccionar com a mares (a l'igual que els pares) com a éssers afectius i intel·ligents i així transformar la societat espanyola a través de l'educació⁶⁷.

A més, en aquesta obra Concepción Arenal plasma la seva negativa del vot femení ja que d'aquesta manera s'accentuaria la veu del pare o del marit, dels quals en depenien les dones. I no serà fins els seus últims anys de vida que serà favorable a aquest.

Concepción Arenal, dona liberal i alhora profundament catòlica, va ser la primera criminalista, sociòloga i especialista espanyola en Dret Internacional. Al llarg de la seva vida va reivindicar els drets dels més desafavorits, pel que va insistir en el dret al treball de la dona, és a dir, al treball professional, allunyat del treball domèstic, que se li havia estipulat fins aleshores⁶⁸. Va defensar l'abolició de la subordinació de les dones, sobretot, en l'àmbit educatiu i laboral com va plasmar en totes les seves publicacions i conferències, inclosa la que va donar en el Congrés Pedagògic Hispano-Portuguès-Americà de 1892, un any abans de la seva mort, en el qual també hi participava la seva contemporània Emilia Pardo Bazán, una altra de les impulsores de les bases del feminisme a Espanya i la qual criticava a Concepción Arenal per no sustentar un discurs rupturista amb el patriarcat.

6.2 El pensament de Concepción Arenal

Concepción Arenal, que es va preocupar per la religiositat, però que no es va sotmetre a les directrius ortodoxes, va beure de l'esperit liberal i de la burgesia liberal present

⁶⁷ CAMPO ALANGE, M., *Concepción Arenal. 1820-1893. Estudio biográfico documental*, Revista de Occidente, Madrid, 1973. pp. 294.-297

⁶⁸ CABRERA BOSCH, Mª I., "Las mujeres que lucharon solas: pp. 69-70

en les tertúlies d'entre 1830 i 1848 i del "doctrinarisme"⁶⁹, el qual es va allunyar del seu propòsit emancipador amb l'arribada del moderantisme al poder.

Ella no es va sumar a cap corrent provinent de la Il·lustració tot i que va beure d'aquesta en el nou context polític, intel·lectual i de desenvolupament del liberalisme econòmic, relacionant-se així amb un humanisme il·lustrat liberal i socialista possibilitat que estava en penombra.

Concepción Arenal sentia admiració pel krausisme, i a la inversa i es nota una certa influència d'aquest en el seu pensament per la seva tendència humanista des de la perspectiva social, pedagògica i ètica. Val a dir, però, que tot i ser-ne hereva, no va ser krausista⁷⁰. Concepción Arenal creia en la llibertat de pensament, en l'adequació de la legislació als nous temps, en la raó, la llibertat i la justícia.

Com ja s'ha esmentat, no va formar part de cap grup polític ni religiós ni tampoc de cap escola ni institució, únicament va buscar valors universals, a través de les lleis de la naturalesa, per afavorir el desenvolupament lliure de les persones i les societats⁷¹. És per aquest motiu que mai va ser perseguida, sinó que com a molt va ser censurada.

⁶⁹ Aquest té com a principi el domini de la naturalesa humana des de la qual s'inicia el diàleg interpersonal de les relacions socials amb el marc polític i legislatiu.

⁷⁰ PIRAT, A., "Concepción Arenal y el krausismo", *Moenia*, (10), 2004, pp. 355-373

⁷¹ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* p. 491-493.

Concepción Arenal va dedicar la seva vida a reivindicar els drets de les persones més vulnerables. És per això que va dedicar la seva vida a la defensa dels drets de les dones fent que es prengués consciència d'aquesta com a persona ja que creia que la humanitat era la que alimentava el progrés en aquesta societat de canvis. Per aquest motiu va intentar ficar a molts intel·lectuals de la seva part argumentant que ells serien els primers en beneficiar-se de l'obtenció de drets de les seves dones.

Al llarg del segle es veu com el model liberal, en favor de la llibertat i la igualtat, és contradiu ja que les dones va haver de lluitar per aconseguir la seva emancipació⁷² tot i que molts dels discursos sobre la seva emancipació van participar del seu rol com a mare i esposa, sense atacar veritablement a l'estructura patriarcal. Va ser Concepción Arenal, juntament amb algunes com Emilia Pardo Bazán, Rosario de Acuña, Ángeles López de Ayala, entre d'altres, les que van anar impulsant i van anar aconseguint canvis en les capacitats i drets de les dones ficant les bases del feminisme que es desenvoluparia al segle XX.

Va tractar per primer cop sobre la qüestió femenina a *La mujer del porvenir* (1869) on dignificava a la dona com a persona, la integrava en el seu entorn com individu i la pretenia incorporar al món laboral, social, familiar i religiós⁷³.

A la seva següent obra publicada en relació a la condició de la dona, *La mujer de su casa* (1883), explicava que buscar la perfecció de la dona en l'àmbit domèstic no era sinònim de progrés sinó que s'havia de fer a partir de la seva perfecció de la mare com

⁷² CASTRO ANTONIO, A., *El pensamiento de Concepción...* pp. 40-41

⁷³ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* pp. 235-237

a ésser intel·ligent i afectiu. En aquesta obra va anar més enllà que en l'anterior ja que fa un anàlisi des d'una perspectiva més crítica i, a més, tenia el suport de feministes d'altres llocs d'Europa i sobretot Amèrica. És a dir, en aquesta obra va intentar trencar amb els arguments dels sectors més catòlics que defensaven que la dona havia de dedicar-se únicament a la domesticitat⁷⁴.

Concepción Arenal fins i tot va afirmar que la dona era moralment superior al home ja que era més bondadosa i sensible i que la seva relació de dependència, sobretot econòmica, amb l'home i la falta d'educació la deixaven en una posició de subordinació⁷⁵ que, segons Concepción Arenal, no afavoria a l'home ja que aquest era el primer interessat en tenir a la seva vora una dona forta i perfecta per tal de que la societat progressés.

En definitiva, al llarg de la seva vida, va mostrar el respecte a la dona de la llar i va sostenir la importància de la lluita de drets de les dones en aquella nova societat moderna en què la dona havia de formar part d'allò públic; tenia una missió social. A partir de les idees de perfectibilitat i conscienciació va reclamar canvis en la vida familiar, social i laboral. Concepción Arenal, doncs, es va centrar en la raó i la sensibilitat com a base per aconseguir un equilibri interior que s'havia d'ampliar a partir del coneixement i la moralitat. Per això assegurava que la ciutadania era l'eix vertebrador de la societat i la moralitat, l'element principal psicològic i social.

6.3 Col·laboracions amb cercles maçònics i lliurepensadors

⁷⁴ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* p. 416-417

⁷⁵ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. Mentalidad ...* p. 233

Concepción Arenal va treballar en col·laboració amb maçons, lliurepensadors i krausistes en qualitat de defensora d'una naturalesa més digna per les dones i aquelles persones desafavorides que vivien en la misèria.

Algunes expertes com Yolanda Alba afirmen que el punt de partida de la col·laboració de Concepción Arenal amb la maçoneria, un dels objectius d'estudi d'aquest treball, comença amb la iniciació en aquesta del seu pare. Tanmateix és convenient mantenir una certa perspectiva davant d'aquests plantejaments ja que, per exemple, l'experta en maçoneria i en la figura de Concepción Arenal, María José Lalcalzada, exposa que no es pot afirmar rotundament la iniciació del seu pare en maçoneria per la manca de documents que ho manifesten⁷⁶.

Tot i que algunes fonts, que no han contrastat cap informació amb cap document verídic i rigorós, afirmen que Concepción Arenal va iniciar-se en maçoneria, la veritat és que, com ha plasmat María José Lalcalzada en els seus diversos treballs sobre ella, no és té constància que fos iniciada en cap lògia. Val a dir, però, que sí que va col·laborar amb la lògia *las Hijas del Sol*, dirigida per la baronesa Wilson, i que estava vinculada a la lògia *Los Hijos del Trabajo* del Gran Oriente de España, i els seus escrits van ser recomanats en el *Boletín Oficial del Gran Oriente de España* el desembre de 1872, els quals es van publicar també en la *Voz de la Caridad*. A més, el que sí està clar és que, a partir dels anys cinquanta, quan Concepción Arenal donava suport ètic i racionalista a alguna de les seves amistats impulsores de la regeneració de la societat,

⁷⁶ ALBA, Y., *Masonas : historia de la masonería femenina*, Almuzara, Córdoba, 2014 p. 87

va col·laborar amb maçons i lliurepensadors com Francisco Giner de los Ríos i Gumersindo de Azcárate.

També va rebre influència de la Institución Libre de Enseñanza en la qual hi participaven maçons i maçones i krausistes.

Després de la seva mort, també es van publicar articles de Concepción Arenal a la *Conciencia Libre* que era una revista que estava lleugerament relacionada amb l'espiritisme. Aquesta revista, l'any 1896, va fer un número extraordinari per treure de la presó a la fundadora d'aquesta, Belén Sárraga que, com ja s'ha esmentat, era maçona. En aquesta, s'hi podia observar algun símbol maçònic com l'esquadra i el compàs i tenia com a col·laboradores habituals a les maçones Amalia de Carvia i Ángeles López de Ayala⁷⁷.

També va formar part de l'Associació Abolicionista Espanyola per fer desaparèixer l'esclavitud a les colònies espanyoles on també s'hi van afegir algunes maçones com Pilar Amandi de Ozores.

Els escrits de Concepción Arenal estaven enfocats a donar solucions pràctiques al voltant d'aquelles persones que vivien en la misèria, les dones, els nens abandonats, els obrers i els presos, objectiu, sovint, de projectes impulsats per sectors lliurepensadors, maçònics i krausistes. Per aquest motiu, la perspectiva de Concepción al voltant d'allò social va fer que tingués suport en les seves accions d'aquests sectors.

⁷⁷ LACALZADA DE MATEO, M.J., *Concepción Arenal. El enigma...* p.66-67

Concepción Arenal sempre es va situar en el terreny racional i va mostrar, a la vegada, la seva capacitat de fre al sorgiment de passions polítiques i confessionals; motiu pel qual va tenir relacions amb amplis i diferents cercles ideològics i confessionals, sense estar adherida en cap d'aquests.

7. Conclusions

D'entrada, suposava un gran repte l'estudi de la reivindicació dels drets femenins del segle XIX a Espanya, com a primer intent tímid de la superació d'obstacles en l'educació i l'analfabetisme de les dones, pel fet de que van sorgir diferents veus crítiques independents, i no amplis grups. I, per tant, això impedia una clara comprensió de la reivindicació dels drets de les dones en un segle marcat per les dificultats de la implantació d'un govern liberal.

Per aquest motiu, per tal de fer una reflexió sobre el rol de la dona i la lluita dels seus drets, ha estat imprescindible endinsar-se en la vida de persones concretes. És en aquest moment, i a partir de la lectura de les seves biografies, quan he trobat que moltes d'elles tenien una estreta relació amb cercles lliurepensadors, krausistes i maçònics. La meva sorpresa va ser que, especialment, moltes de les persones que van impulsar projectes per la reivindicació dels drets de les dones, havien estat iniciades en maçoneria.

A partir d'aquí, vaig trobar que era d'una gran importància cercar els vincles entre les bases del feminisme del segle XIX i la maçoneria, especialment a partir de la revolució

de La Gloriosa, com a període d'apertura democràtica i de desenvolupament amb més o menys llibertat d'aquesta societat secreta.

És per això que, posteriorment, em vaig dedicar a cercar bibliografia relacionada amb la maçoneria. El primer que em va cridar l'atenció va ser la pluralitat d'obres que vaig trobar amb objectius totalment oposats. Per una banda, vaig trobar obres on els seus escriptors i escriptores tractaven a la maçoneria com una secta amb objectius relacionats amb la conspiració judeo-maçònica. I, per l'altra banda, vaig trobar obres basades en un rigor científic, a partir de l'ús de fonts primàries com actes de reunió o cens d'iniciacions escrits per persones expertes en la matèria.

A partir d'aquí, vaig comprendre i vaig concloure que la maçoneria contemporània, que ha estat castigada i perseguida pels sectors més tradicionals i clericals dels règims totalitaris d'arreu del món, és una societat secreta, pel seu caràcter iniciàtic, que adopta els principis de llibertat, igualtat i fraternitat propis de la Il·lustració i que busca orientar la perfectibilitat de l'ésser humà en un sentit místic i social, deixant de banda la llegenda negra que l'envolta.

És en aquest moment quan vaig començar a aprofundir amb la vinculació de la maçoneria i el primer "moviment" de reivindicació dels drets de les dones al segle XIX en l'Estat espanyol. Em va resultar curiós que, en la major part d'obres d'experts com, per exemple Ferrer Benimelli, es dediqués un reduït espai (moltes vegades no arribava ni a una plana) a l'estudi de gènere de la maçoneria. A saber, en poques obres de maçoneria, en general, he localitzat apartats on es tractés de les Cambres d'Adopció i,

encara menys, on s'estudiés, ni tan sols mencionés, dones que van marcar un abans i un després en la maçoneria del segle XIX. Això em va portar a la recerca de bibliografia específica de l'estudi de gènere en la maçoneria, com són les obres, especialment, de Maria José Lacalzada de Mateo i Natividad Ortiz Albear, entre d'altres, en les quals s'estudiava profundament les Cambres d'Adopció i les principals dones que van formar part d'aquestes, o de la maçoneria en general durant el segle XIX a Espanya.

A partir, doncs, del tractament de les obres on s'analitzava la maçoneria masculina i la maçoneria d'Adopció i les obres on s'estudiaven les causes i el sorgiment de les primeres veus crítiques amb la societat de l'època, en quant a drets i capacitats del sector femení, vaig poder arribar a les següents conclusions.

En primer lloc, els discursos desenvolupats pels maçons es sustentaven sobre arguments anticlericals, és a dir, els maçons intentaven acabar amb la influència de l'Església com a principal difusora de la moralitat cristiana envers les dones, i cercaven el perfeccionament de la dona en el seu rol de mare i esposa com a educadora moral de la ciutadania. Per tant, els raonaments argumentats pels maçons no trencaven amb el model patriarcal, que significava el desenvolupament del domini masculí en detriment del poder femení, ja que, d'aquesta manera, la dona continuaria estant lligada a un rol marcat per la domesticitat i la submissió al gènere masculí.

En segon lloc, la maçoneria, tot i no trencar amb el model patriarcal, va reivindicar que la dona havia d'aconseguir un paper com a ésser social, ja que la maçoneria preconitzava la importància de la relació de l'individu amb la societat. És per això que

va crear projectes i va donar suport a altres per tal d'alfabetitzar i educar a les dones i que aquestes poguessin educar a la ciutadania per viure en societat. Novament, es pot observar que la figura de la dona s'orientava no al seu perfeccionament com individu sinó com a educadora de la ciutadania; un rol que era la prolongació de la seva tasca a la llar.

En tercer lloc, l'espai de desenvolupament de l'ésser social en maçoneria eren les lògies, on es reunien i associaven les persones iniciades. Inicialment, en aquestes era rebutjada la presència de les dones, sobretot a la maçoneria regular, ja que, segons les Constitucions d'Anderson, les dones no podien accedir-hi perquè no eren persones lliures. Arran de discursos favorables a l'ingrés de la dona en les lògies maçòniques, sobretot des de la maçoneria liberal, es va permetre la iniciació d'aquestes en maçoneria. Però, un cop es va observar a l'Estat espanyol l'augment de les dones iniciades a través de ritus masculins, es va voler frenar aquest intentant creant la Maçoneria d'Adopció, la qual depenia de les lògies masculines. En definitiva, l'ingrés de la dona va suposar un avenç cap a la seva emancipació tot i que amb restriccions ja que apareixien als censos però no a les actes de les reunions i es van crear lògies femenines subordinades a les masculines.

En quart lloc, es pot observar, a través de les preguntes del ritus d'iniciació, que el seu ingrés estava enfocat com a educadora de la ciutadania, especialment del gènere masculí, ja que eren qüestions orientades a reforçar el seu rol com a mare i esposa i no com a individu lliure que buscava la seva pròpia perfectibilitat humana i social.

En cinquè lloc, algunes de les més destacades maçons, com s'ha esmentat en l'apartat corresponent, van buscar el camí cap a l'emancipació de la dona a partir de la lluita per la dignitat, la visibilitat de les dones en l'àmbit públic i la igualtat de drets en un context d'apertura arran de la revolució democràtica de 1868. És per això que algunes d'elles com Belén de Sárraga, Ana Carvia, Ángeles López de Ayala, Amalia Domingo Soler, Teresa Claramunt, entre d'altres, van ser les impulsores dels tres centres més importants del protofeminisme del segle XIX com són la Unión Femenina de Huelva, la Sociedad Progresiva Femenina de Barcelona i l'Asociación General Femenina de València. A més, totes van ser unes grans defensores de l'ingrés de la dona en maçoneria com a mitjà per créixer com a individu social i espiritual.

En sisè lloc, des dels sectors liberals, es va apostar per l'educació com a pilar fonamental per acabar amb la ignorància i la submissió del sector femení de la població. Va ser, a partir de la revolució de 1868, que krausistes, maçons i lliurepensadors, des de projectes privats, van proposar-se alfabetitzar a les dones per tal de que es poguessin desenvolupar com educadores morals i éssers socials i, en conseqüència, orientar-se al mercat laboral. Tanmateix, aquest rol de gènere, que no tenia un objectiu rupturista, va fer que les dones que obtenien remuneració, l'aconseguissin a partir de tasques continuistes i no allunyades a aquelles que desenvolupaven en l'espai domèstic. A més, les legislacions discriminatòries i la dependència econòmica (ja que quan el treball de les dones era remunerat es considerava un sou complementari al del marit) van fer que no hi hagués una subversió al nucli familiar ni a la supremacia masculina.

En setè lloc, com s'ha vist, moltes de les dones més importants que cercaven l'emancipació de la dona van ser iniciades en maçoneria. Val a dir, però, que no sempre va ser així, al menys no sempre es pot corroborar que així sigui. Aquest és el cas de Concepción Arenal de la qual no es té constància de que s'hagués iniciat en cap lògia sinó que únicament va col·laborar amb cercles maçons, i també lliurepensadors i krausistes. Per tant, sembla ser que el profeminisme i la maçoneria, entre l'any 1868 i 1900, es retroalimentaven, com s'observa en les publicacions sobre els drets de les dones de Concepción Arenal en mitjans de difusió maçònics i la seva participació en projectes i institucions encapçalades pel sector maçó. És, per tant, pel desenvolupament d'un procés col·laborador, d'alguns sectors i veus crítiques de la societat del moment, que es van ficar les bases del feminisme, com a moviment de reivindicació dels drets i les capacitats de les dones, que començaria a desenvolupar-se amb força a partir del primer terç del segle XX.

8. Anexos

INFORME DE LA JUNTA CREADA POR LA REJENCIA PARA PROPONER LOS MEDIOS DE PROCEDER AL ARREGLO DE LOS DIVERSOS RAMOS DE INSTRUCCION PÚBLICA.

BASES GENERALES DE TODA LA ENSEÑANZA

Siendo pues la instrucción pública el arte de poner a los hombres en todo su valor tanto para ellos como para sus semejantes, la Junta ha creído que en la organización del nuevo plan de enseñanza la instrucción debe ser tan igual y tan completa como las circunstancias lo permitan. Por consiguiente, es preciso dar a todos los ciudadanos aquellos conocimientos que se pueden extender a todos, y no negar a ninguno la adquisición de otros más altos, aunque no sea posible hacerlos tan universales. Aquellos son útiles a cuantos los reciben, y por eso es necesario establecer y generalizar su enseñanza, y es conveniente establecer la de los segundos, porque son útiles también a los que no los reciben. La instrucción pues debe ser universal, esto es, extenderse a todos los ciudadanos. Debe distribuirse con toda la igualdad que permitan los límites necesarios de su costo, la repartición de los hombres sobre el territorio, y el tiempo más o menos largo que los discípulos puedan dedicar a ella. Debe, en fin, en sus grados diversos abrazar el sistema entero de conocimientos humanos, y asegurar a los hombres en todas las edades de la vida la facilidad de conservar sus conocimientos o de adquirir otros nuevos. De estos principios generales se deducen otras proposiciones de igual utilidad y certeza. Que el plan de la enseñanza pública deba ser uniforme en todos los estudios, la razón lo dicta, la utilidad lo aconseja, y la Constitución, de acuerdo con ambas, indispensablemente lo prescribe. Lo contrario sería dejar la instrucción nacional y la formación de la razón de los

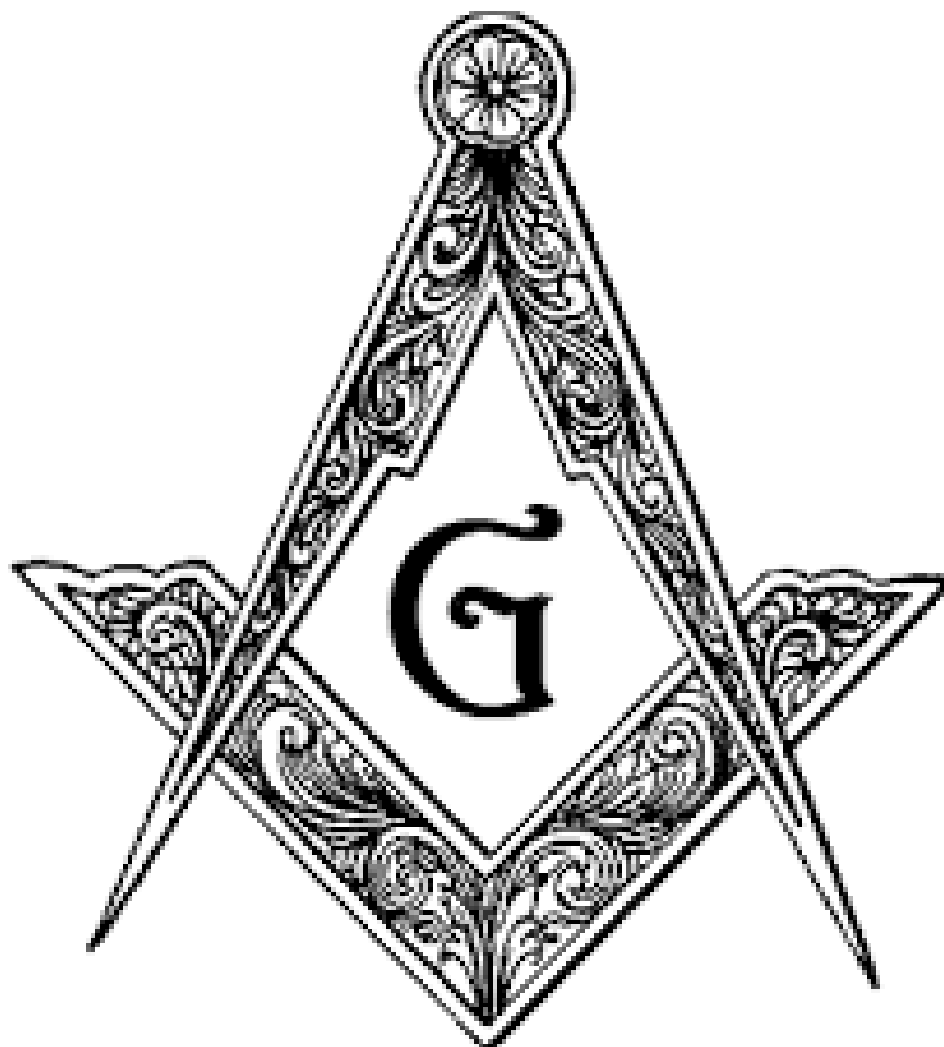
ciudadanos al capricho y a la extravagancia; seria perpetuar la discordancia repugnante que ha existido siempre en nuestras escuelas, y de aquí la divergencia de opiniones, las disputas acaloradas e interminables, a veces sobre sutilezas frívolas o ridículas, a veces sobre verdades tan claras como la luz. Esta uniformidad no se opone, como muchos tal vez entenderían, á aquella mejora y perfección que van sucesivamente adquiriendo los métodos con los progresos que hace la ciencia misma. Al escoger las obras elementales que han de servir a la instrucción, es fuerza que sean preferidas aquellas que están a la altura de los conocimientos del día, y estas mismas deben ceder el lugar a cualesquiera otras que se publiquen después que sean más perfectas y adelantadas. Demás que la libertad de la imprenta y la de las opiniones pondrán siempre a los sabios que se dedican al cultivo y propagación de los conocimientos humanos en disposición de contribuir a la reforma y adelantamiento de los estudios. Debe pues ser una la doctrina en nuestras escuelas, y unos los métodos de su enseñanza, a que es consiguiente que sea también una lengua en que se enseñe, y que esta sea la lengua castellana. Convendrás generalmente en la verdad y utilidad de este último principio para las escuelas de primera y segunda enseñanza; pero no será tan fácil que convengan en ello los que pretenden que los estudios mayores o de facultad no pueden hacerse dignamente sino en latín. Seria faltar a la gravedad del asunto y al decoro debido a vuestra Alteza ponerse a calificar del modo que merece ese guirigay bárbaro llamado latín de escuelas. Bastará decir que es un oprobio del entendimiento humano suponer que la ciencia de Dios y la de la justicia hayan de ser mejor tratadas en este ridículo lenguaje que en la alta, grave y majestuosa lengua española. Aun mucha parte de la enseñanza en estas mismas ciencias se hace generalmente en castellano. ¿Por qué no toda? Los pueblos sabios de la antigüedad no usaron de otra

lengua que la propia para la instrucción: lo mismo han hecho, y con gran ventaja, muchas de las naciones en la Europa moderna. La lengua nativa es el instrumento más fácil y más a propósito para comunicar uno sus ideas, para percibir las de los otros, para distinguir las, determinarlas y compararlas. Todo lo que se pinta en el espíritu se pinta con sus colores; y el modo de desterrar para siempre las confusas nomenclaturas, las disputas frívolas, las sutilezas de las palabras, es que todos los principios, todas las definiciones, todas las explicaciones se hagan en aquella lengua en que más fácilmente se conciben y se presentan hablados en el espíritu. Por último, el idioma español ganaría infinitamente en ello, puesto que á las demás dotes de majestad, color y armonía que todos le confiesan, añadirá la exactitud y el carácter científico, que en concepto de muchos no ha adquirido todavía. Y no solo uniforme, sino también conviene que la enseñanza sea pública, esto es, que no se dé a puertas cerradas ni se limite solo a los alumnos que se alistan para instruirse y ganar curso. Aun prescindiendo de la razón general de ser muy pocas las cosas de utilidad común a quienes convenga el secreto, todavía hay consideraciones que vienen a fortificar este principio en el objeto presente. Hay muchos deseosos de aprender que, no pudiendo contraer las obligaciones de discípulo, tienen que agregarse a la clase numerosa de los oyentes. La semilla que esparce en estos la explicación del maestro, si no se arraiga y produce tanto como en aquellos, no siempre es enteramente estéril; y el fruto, poco a mucho, ligero o grave, que así se cría, no hay derecho ni razón alguna para negarlo a quien lo desea. La emulación, por otra parte, de los maestros y los discípulos crece y se aviva con esta clase de testigos. Estudian los unos más, los otros enseñan mejor, y la instrucción pública no puede menos de ganar con una medida que, sirviendo de estímulo a los que aprenden y a los que explican, influye poderosamente en el buen

cumplimiento de sus obligaciones respectivas. Otra calidad que nos ha parecido convenir a la enseñanza pública es que sea gratuita. La generosidad española lo tenía determinado así en todas las universidades y estudios públicos, aun en los tiempos de arbitrariedad, opuestos a las luces y al saber. No quisieron nuestros padres degradar el noble y precioso encargo de los ministros de la instrucción haciendo sus lecciones mercenarias, y sujetando su subsistencia a las pensiones inciertas de los discípulos. Creyeron que esta especie de estímulo era demasiado bajo para la noble profesión de enseñar, y encargaron a la virtud de los maestros, a su pundonor, a su celo por el progreso de los estudios la exactitud y puntualidad en el cumplimiento de sus funciones. Si no lo hicieron generalmente así con las escuelas de primeras letras, fue quizá porque su número los espantó, y fue quizá también porque no dieron a este primer grado de instrucción social toda la consideración y la importancia que en sí tiene. La Junta ha creído que no convenía en la época presente hacer en esta parte más novedad que la de franquear también estas escuelas de toda pensión o retribución particular. Cabalmente en ellas es donde se proporcionan al hombre aquellos conocimientos que, siendo necesarios a todos, deben ser comunes a todos; y por consiguiente, hay una obligación en el Estado de no negarlos a ninguno, pues que los exige en todos para admitirlos al ejercicio de los derechos del ciudadano. El resto de la enseñanza pública debe conservar la misma liberalidad que hasta ahora; y cualquiera disposición contraria, sobre ser una alteración perjudicial esencialmente al fomento de la instrucción, tendría muy poca consonancia con las miras benéficas y grandes que han inspirado a la autoridad el pensamiento y los deseos de reformarla y promoverla. Otro, en fin, de los atributos generales que deben acompañar a la instrucción es el de la libertad, porque no basta que el Estado proporcione a los

ciudadanos escuelas en que adquieran los conocimientos que los han de habilitar para llenar las atenciones de la profesión a que se dediquen, es preciso que tenga cada uno el arbitrio de buscarlos en donde, como y con quien le sea más fácil y agradable su adquisición. No hay cosa más libre que el pensamiento; el camino y los medios de formarlo y perfeccionarlo deben participar de la misma franquía; y si la instrucción es un beneficio común a cuya utilidad todos tienen un derecho, todos deben tenerle también de concurrir a comunicarla. No se pone en duda ya que la perfección y la abundancia nacen de la concurrencia y de la rivalidad de los esfuerzos individuales, y que todo privilegio exclusivo, por naturaleza odioso, es destructor también por naturaleza de toda perfección y todo progreso en el ramo a que corresponde. En la instrucción sería más absurdo y más odioso todavía, puesto que la confianza sola, y la más grande confianza, es la que debe mediar entre el que comunica la enseñanza y el que la recibe. Por otra parte, los establecimientos de instrucción deben ser como los de beneficencia: acude a ellos el que los necesita, siendo libre a cualquiera recibir los auxilios que allí se proporcionan de la generosidad particular, cuando es tan dichoso, que la encuentra en su camino. En fin la libertad de enseñar, declarada a todos los que tengan discípulos que quieran ser instruidos por ellos, suple por la insuficiencia de medios para universalizar la instrucción, si se permite hablar así. No pudiendo el Estado poner a cada ciudadano un maestro de su confianza, debe dejar a cada ciudadano su justa y necesaria libertad de elegirlo por sí mismo. Así las escuelas particulares suplirán en muchos parajes la falta de escuelas públicas, y la instrucción ganará en extensión y perfección lo que gane en libertad y en desahogo.

*Extret de <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor-din/informe-de-la-junta-creada-por-la-regencia-0/html/>

Símbol identitari de la maçoneria

Dones iniciades en la lògia *Hijas de la Unión* de València a finals del segle XIX

*Extret de *Mujeres masonas en España. Diccionario Biográfico (188-1939)*

Hermanos R. P.

N. D. G. P. G. A. D. U.
S. J. U.

Comunidad de las Obr. que componen la Sup. Hermanas de la Sup. Hijas de la Acacia Primera y de las de

Número del Expediente	Número de act.	Nombre prof.	Lugar.	Edad	C. de Exp.	Estado	Profesión	Nacimiento		Lugar de Log.	Observaciones
								Pueblo	Prov.		
1.	1.	Julia En. Anasco.	Par.	31	14	casada	Sevilla	Valencia	Valencia	En. Anasco.	
2.	2.	Julia Mellan Liza.	Cast.	28	14	sol.	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	
3.	3.	Anna Lilla Pico.	Luz.	27	14	sol.	id.	Salvador	Madrid	En. Anasco.	
4.	4.	Señor Carrero Logo.	Montjoan.	22	14	sol.	id.	Agustia	Valencia	En. Anasco.	
5.	5.	Robus Cien, la Hija.	Madrid.	21	14	casada	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	
6.	6.	Julia Gonzalo P. Hija.	Madrid.	20	14	sol.	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	
7.	7.	Remona Pardo Hija.	Madrid.	20	14	sol.	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	
8.	8.	Julia Hija. Juan.	Madrid.	20	14	sol.	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	
9.	9.	Julia Hija. Juan.	Madrid.	20	14	sol.	id.	Madrid	Madrid	En. Anasco.	

La Sup. Sup.
Hijas de la Acacia de Madrid
Acta y: 3.

La S. Sup.
Hijas de la Acacia
Acta y: 3.

Mill. Madrid: 21 de Marzo 1890

La Sup. Sup.
Hijas de la Acacia
Acta y: 3.

La Sup. Sup.
Hijas de la Acacia
Acta y: 3.
La Sup. Sup.
Hijas de la Acacia
Acta y: 3.

Quadre censal de les iniciades en la lògia Hijas de la Acacia nº2 de València l'any 1890

*Extret de Mujeres en masonería : antecedentes históricos entre las luces y las sombras : 1868-1938

INSTRUCCION PARA LA MUJER

REVISTA QUINCENAL

Se publica los días 1.º y 16 de cada mes.

AL PÚBLICO.

Hace tiempo que veníamos acariciando la idea de fundar una Revista consagrada á contribuir á la mayor cultura de la mujer: nuestros propósitos, ya desde este instante en principio de realizacion, á ese fin van encaminados.

Tarea es la que emprendemos de difícil desempeño, y hubiéramos desistido seguramente de llevarla á cabo, si nuestro pensamiento no hubiera sido acogido favorablemente y apoyado hasta con entusiasmo por personas doctas, que han venido en nuestra ayuda y nos han animado á realizarlo.

El primer número de la INSTRUCCION PARA LA MUJER, que hoy sometemos al exámen y consideracion del público ilustrado, dará una cabal idea de lo que ha de ser nuestra Revista, á la cual consagraremos toda nuestra atencion y todos nuestros esfuerzos, á fin de que llene cumplidamente su objeto, que no es otro que el de dirigir por anchos y seguros derroteros la educacion moral, intelectual y artística de la mujer.

Artículos científicos y literarios discretamente combinados y que encierren verdades y doctrinas propias para alimentar con sano fruto el entendimiento de nuestras lectoras; composiciones poéticas de mérito indudable; revistas extranjeras en que se dé cuenta de todos aquellos adelantos de utilidad reconocida para la mujer, y toda clase de noticias de interés verdadero para la misma, tendrán cabida en nuestra publicacion, en la cual podemos asegurar que

tomarán parte profesores distinguidos, reputados escritores y aventajadas profesoras é institutrices.

Terminaremos estas cuatro palabras diciendo que nuestra Revista ha sido declarada órgano de la ASOCIACION PARA LA ENSEÑANZA DE LA MUJER, y que con este carácter publicará tambien en sus columnas la parte que podemos llamar oficial de dicha Institucion.

CÉSAR DE EGUILAZ.

LA INSTRUCCION DE LA MUJER

LA EDUCACION DEL HOMBRE

Nadie pondrá en duda que la obra de procurar instruccion á la mujer es una obra útil y buena.

Es buena, porque si la verdad y la justicia son el alimento del alma, como decía Fenelon, la mujer tiene derecho á que no se la prive de él; ella, como el hombre, está dotada de energías y necesidades intelectuales que piden desarrollo y satisfaccion, cosas que sólo puede proporcionarle la educacion y la enseñanza, y sin las que es imposible que cumpla su destino racional en la tierra. Por fortuna va siendo cada día ménos necesario insistir en este punto, pues ya ha comenzado á ceder la preocupacion que llevaba á muchos á considerar la mujer como extraña á este órden de la actividad, lo cual vale tanto como estimar su naturaleza distinta de la del varon. Pocos excusado decir que nada más distante de nuestro ánimo que el propósito de hacer de aquélla una *culti-latini-paria*. Este tipo lo mismo se encuentra en

Primera página del primer ejemplar de la revista
Instrucción para la Mujer publicada l'any 1882

*Extret de <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?lang=es&q=id:0003749839>

Retrat de Concepción Arenal

*Extret de https://es.wikipedia.org/wiki/Concepci%C3%B3n_Arenal

LA MUJER DEL PORVENIR

CONCLUSIONES

Hemos procurado demostrar las contradicciones de las leyes y la confusión de las opiniones y de las costumbres en lo que a los derechos y capacidad de las mujeres se refiere.

Las contradicciones en que incurren algunos fisiólogos al asegurar la inferioridad orgánica de las facultades intelectuales de la mujer.

La superioridad moral de ésta.

Que habiéndose vedado a la mujer el ejercicio de las facultades intelectuales superiores, poco puede decir la Historia, y, no obstante, su testimonio es favorable a la opinión de que la inteligencia de la mujer puede cultivarse con ventaja como la del hombre.

Las funestas consecuencias que acarrearán para el hombre, para la sociedad y para la mujer el error de su incapacidad intelectual, y la imposibilidad de ejercer ninguna profesión y la mayor parte de los oficios.

Que la mujer puede ejercer todas las profesiones y oficios para los que no se necesite mucha fuerza física ni sea un obstáculo la ternura de su corazón, ni tengan algo que repugne a su natural benigno.

Que la mujer educada será más dulce, más benévola, porque la educación suaviza el carácter hasta de los irracionales.

Que no hay incompatibilidad entre el cultivo de la inteligencia y los quehaceres domésticos.

Que los hijos, en vez de perder, ganarán cuando la madre pueda ejercer una profesión u oficio lucrativo.

Que la mujer soltera no debe ser mirada con desdén; que educada puede llenar una alta misión social; que cuando la llena, es tan respetable como la madre.

Esto es lo que hemos procurado probar con toda la brevedad que nos ha sido posible, y tratando sólo las verdades esenciales que una vez admitidas conducen a todas sus múltiples consecuencias.

¿Defendemos lo que se ha llamado emancipación de la mujer? No está muy bien definido lo que con estas palabras se quiere dar a entender, y nosotros deseamos consignar con claridad nuestro pensamiento.

Queremos para la mujer todos los derechos civiles.

Queremos que tenga derecho a ejercer todas las profesiones y oficios que no repugnen a su natural dulzura.

Nada más. Nada menos.

Queremos para la mujer la dependencia del cariño, y la que ha establecido la naturaleza haciéndola más débil, más sufrida y más impresionable; pero rechazamos la dependencia apoyada en leyes injustas, en costumbres inmorales o absurdas, y en la pobreza o la miseria de quien no tiene medios de ganar lo indispensable. Queremos la independencia de la dignidad, la independencia moral de un ser racional y responsable; pero estamos persuadidos de que la felicidad de la mujer no está en la independencia, sino en el cariño, y que como ame y sea amada, cederá sin esfuerzo por complacer a su marido, a su padre, a su hermano y a su hijo.

Queremos que sea dulce madre, hija y esposa tierna antes que todo; que su misión sea una especie de sacerdocio, y que la llene con todo el amor de su corazón y todas las facultades de su inteligencia.

Queremos que, puesto que las costumbres le conceden mayor libertad que a la mujer de Oriente, de la Edad Media y aun de principios de este siglo, su educación esté en armonía con esta libertad, para que sepa usar de ella.

Queremos que sea la compañera del hombre. Pudo serlo, sin educar, del hombre ignorante de los pasados siglos; no lo será del hombre moderno mientras no exista entre sus ideas la misma armonía que hay entre sus sentimientos.

Queremos que no se establezcan diferencias caprichosas entre los dos sexos, sino que se dejen las establecidas por la naturaleza que están en el carácter y bastan para la armonía, porque conviene no olvidar que ésta se establece con tanta mayor facilidad cuanto las ideas están más acordes.

Queremos que en la vida social esté representado el sentimiento y admitida la realidad de sus verdades; que esta representación la tengan las mujeres principalmente y lleven a las costumbres, a la opinión y, por consiguiente, a las leyes, un elemento que muchas veces les falta. Que sin negar a la razón sus derechos, hagan valer los del corazón, y digan y prueben que hay casos y cuestiones, grandes cuestiones, en que un ¡ay! es un argumento y una lágrima una demostración.

Queremos que la mujer avive el sentimiento religioso por medios que estén en armonía con la época en que vive. Ya no se imponen las creencias con la autoridad ni se infunden por el martirio. La caridad y la razón deben fortificar la idea de Dios. La caridad está viva; pero la razón yace casi muerta en la mujer, y se asemeja a un misionero que ignorase el idioma de los pueblos que quería convertir. Es necesario que aprenda ese lenguaje; que purifique sus creencias de toda superstición; que con su ejemplo combata la idea de los que pretenden hacer incompatibles la instrucción y la

piedad; que multiplique los caminos para llegar a Dios, y, sobre todo, que no haga reflejar sobre la religión algo del descrédito intelectual de quien la práctica.

La mujer tiene que quebrantar por segunda vez la cabeza de la serpiente, de ese escepticismo que se enrosca alrededor de nuestra existencia, que nos incula su veneno, que nos hiela con su frío, y, en vez de armonías sublimes, nos da su silbar siniestro.

Las grandes cuestiones se resuelven hoy a grandes alturas intelectuales, y es necesario que la mujer pueda elevarse hasta allí para que no preponderen el egoísmo, la dureza y la frialdad; para que no se llame razón al cálculo, y cálculo a la torpe aplicación de la aritmética.

Dulce, casta, grave, instruida, modesta, paciente y amorosa; trabajando en lo que es útil, pensando en lo que es elevado, sintiendo lo que es santo, dando parte en las cosas del corazón a la inteligencia del hombre, y en las cuestiones del entendimiento a la sensibilidad femenina; alimentando el fuego sagrado de la religión y del amor; presentando en esa Babel de aspiraciones, dudas y desalientos el intérprete que todos comprenden, la caridad; oponiendo al misterio la fe, la resignación al dolor, y a la desventura la esperanza; llevando el sentimiento a la resolución de los problemas sociales, que nunca, jamás, se resolverán con la razón sola: tal es la mujer como la comprendemos; tal es la mujer del porvenir. Por ella nacerán a la vida del alma los hijos del pueblo en las generaciones futuras; por ella será más pausada y más continua la marcha de las sociedades, sin alternativas de velocidad vertiginosa y de paralización mortal; por ella se acabarán, si es posible, las luchas sangrientas y las victorias de la fuerza; por ella será magnetizado ese mundo, tantas veces impenetrable a la palabra de vida.

Y si todos los pueblos necesitan que conmuevan sus entrañas la sensibilidad de la mujer, mucho más aquellos menos adelantados y menos dichosos. La comunicación continua con otros países da lugar a comparaciones desventajosas, que si unas veces determinan nobles impulsos de emulación, no pocas inspiran desdén y desaliento y el afán de ir a gozar en el extranjero las ventajas de una civilización más adelantada. Contra ese deseo, tantas veces puesto por obra y causa permanente de empobrecimiento, ¿pediremos leyes a los hombres? No. Invoquemos una que Dios ha grabado en el corazón de la mujer. Vosotras, ¡oh mujeres!, que no dais el primer lugar en vuestro cariño a los predilectos de la naturaleza o de la fortuna; vosotras que queréis más al hijo enfermizo, deforme, desventurado, comunicad al hombre el más generoso de vuestros instintos; enseñadle a amar a la patria, a su madre, porque es infeliz; hacedle sentir cuán vil es y cuán culpable el que abandona a los suyos en la desgracia; cread una nueva, una grande escuela política: que no combata más que con un adversario, con el egoísmo; que no escuche más que un oráculo, el corazón.

*Excerpt de *La mujer del porvenir. La mujer de su casa*. Ediciones Orbis, Barcelona, 1989.

LA MUJER DE SU CASA

Fragment capítulo 2 “La mujer de su casa corresponde a un ideal erróneo”

Si consideramos a la mujer de su casa, no por la influencia que ejerce en la familia, sino por lo que es ella misma respecto a la sociedad, veremos que su retraimiento deja un vacío imposible de llenar. Las asociaciones para combatir la miseria, la ignorancia, la inmoralidad, no pueden contar con su cooperación; si es muy compasiva, da algún dinero; pero su trabajo personal, que es tan indispensable que no puede suplirse, lo rehúsa, porque ella tiene bastante que hacer en su casa: no reconoce que tenga ningún deber fuera de ella, ni le parece mal que su marido le prohíba pertenecer a ninguna asociación, como dicen muchas que no son tan dóciles respecto a otras prohibiciones maritales más razonables. Decimos que da algún dinero, si es compasiva; pero necesita serlo mucho, porque no tiene idea de la importancia de aquellas buenas obras a que no coopera; los dolores que no se ven ni se conocen duelen poco. Hay una manera deplorable y frecuente de disculparse de no hacer bien, y es censurar a los que lo hacen. No es raro que la mujer de su casa censure a las que salen de ella para trabajar activa y eficazmente en una obra benéfica; las acusa de callejear y dejar sus asuntos por atender los ajenos, y se cree muy superior a ellas, aunque está muy por debajo. De modo que no sólo retrae a los suyos y a propias de las obras benéficas, sino que contribuye arrojar sobre ellas el descrédito de ser llevadas a cabo por personas que no tiene toda aquella prudencia y reconocimiento que conviene a una señora. Que se lean novela indecentes, folletines asquerosos; que se vean comedias y dramas inmorales, y hasta obscenos, en esto parece que no hay mal para una mujer, o para una joven; al menos no se trata de evitarlo; pero ¡qué de peligros no se prevén al entrar en un casa de vecindad, donde puede oírse algunas palabras mal sonantes, o en ir a la cárcel, donde hay mujeres perversas! Como si el peligro para la virtud estuviese en ver el vicio pobre y repugnante, el delito castigado, escarnecido e infeliz, y no en mirarlo esplendente, engalanado, aplaudido, y pudiera decirse honrado y dichoso, si en las esferas en que se paga, se cobra y se festeja, pudiera haber honra, ni aun mentida, ni felicidad más que aparente.

La virtud de una mujer o de una joven se fortalece yendo a visitar a una pobre o una presa, y decae con el ejemplo y el trato de mujeres que son a la vez asunto de justa severa censura y de secreta envidia. Peores lecciones se reciben en la Castellana, el Parque de Madrid y el teatro Real, que en la casa de Tócame Roque y en la Cárcel de mujeres.

Esto, que es evidente para el que observa desde un punto algo elevado, no lo ve la mujer en su reducido círculo, donde juzga las cosas más por su nombre que por su esencia, y a las personas por lo que parecen y pueden. Aprecia las conveniencias por las costumbres, y para someterse a los fallos del *qué dirán* cuenta los votos, pero no pesa ni puede pesar las razones de los que dicen. Así la opinión extraviada, como la bola de nieve, aumenta su fuerza con los débiles que arrastra; cada mujer que se somete dócil a lo que no es razón, contribuye activamente al desatino, y después de haber retraído a los suyos y retraerse de toda obra que al público bien se refiera, aparta de él a los otros con su crítica y con su ejemplo.

¿Y es éste el ideal a que debe aspirarse? Al que no responda, desde luego, resulta y negativamente, le daremos nuevas razones en las sucesivas partes de este escrito; son tantas las que demuestran que si la mujer de su casa pudo ser un tipo de perfección en otros siglos, no lo es en el nuestro, que sólo por falta de reflexión parece posible desconocer esta verdad.

*Extrêt de *La mujer del porvenir. La mujer de su casa*. Ediciones Orbis, Barcelona, 1989.

9. Bibliografia i webgrafia

Bibliografia

ALBA, Y., *Masonas : historia de la masonería femenina*, Almuzara, Córdoba, 2014

ALVÁREZ LÁZARO, P., *La masonería, escuela de formación del ciudadano. La educación interna de los masones españoles en el último tercio del siglo XIX*, UPCo departamento de publicaciones, Madrid, 2005.

ANDERSON, B. S., *Historia de las mujeres: una historia pròpia*, vol.1 , Crítica, Barcelona, 2000.

ARENAL, C., *La mujer del porvenir. La mujer de su casa*. Ediciones Orbis, Barcelona, 1989.

BUTINYÀ I HOSPITAL, F.X., *Una Visió de la dona catalana en el segle XIX*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1982

CABALLÉ, A., *Una Breve historia de la misoginia : antología y crítica*, Lumen, Barcelona, 2006.

El feminismo en España. La lenta conquista de un derecho, Cátedra, Madrid, 2013

CAMPO ALANGE, M., *Concepción Arenal. 1820-1893. Estudio biográfico documental*, Revista de Occidente, Madrid, 1973.

CAPILLA PÉREZ, A., "Concepción Arenal: Un enfoque desde el trabajo social", *Portulària*, 1, Huelva, 2001. pp. 155.170.

CASTRO ANTONIO, A., *El pensamiento de Concepción Arenal*, Vigo, Trymar, 2010.

EVANS, R.J., *Las Feministas: los movimientos de emancipación de la mujer en Europa, América y Australia, 1840-1920*, Siglo XXI, Madrid, 1980.

FERRER BENIMELI, J.A., *La masonería*, Alianza Editorial, Madrid, 2005.

La Masonería en la España del siglo XIX, Symposium de Metodología Aplicada a la Historia de la Masonería Española (2º : 1985 : Salamanca, Junta de Castilla y León. Consejería de Educación y Cultura, Valladolid, 1989.

FOLGUERA, P., *El feminismo en España. Dos siglos de historia*. , Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 2007.

GÓMEZ-FERRER, G., *Historia de las mujeres en España, siglos XIX y XX*, Arco Libros, Madrid, 2011.

LACALZADA DE MATEO, M.J., *Mujeres en masonería : antecedentes históricos entre las luces y las sombras : 1868-1938*, Clavell Cultura, Premià de Mar, 2006.

Concepción Arenal. Mentalidad y proyección social, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2012.

Concepción Arenal. El enigma de la libertad, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cantabria, Santander, 2006.

El cimiento Mixto en Masonería. El derecho humano en España (1893-1963), Fundación Maria Deraismes, Madrid, 2007.

“La mitad femenina “para” la masonería y “en” masonería (1868-1936). Balance y perspectivas”, Centro de Estudios Históricos de Masonería, 2003.

La Otra mitad del género humano: la panoràmica vista por Concepción Arenal (1820-1893), Universidad de Málaga, Málaga, 1994.

“La mitad femenina “para la masonería y “en” masonería (1868-1936). Balance y perspectivas.”, IH Revista, núm. 23, 2003. pp. 117-139.

LOPEZ-CORDON, M.V, “La literatura religiosa y moral como conformadora de la mentalidad femenina (1760-1860)” en FOLGUERA, P. (ed), *La Mujer en la historia de España: siglos XVI-XX: actas de las II jornadas de investigación Interdisciplinaria*, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 1984.

MARTÍN-GAMERO, A., *Antología del feminismo: introducción, comentarios, notas y bibliografía*, Alianza, Madrid, 1975.

NASH, M., *Mujeres en el mundo : historia, retos y movimientos*, Alianza, Madrid, 2012.

Experiencias desiguales : conflictos sociales y respuestas colectivas : siglo XIX, Síntesis, Madrid, 1994.

ORTIZ ALBEAR, N., “Las mujeres en la Masonería Española (1868-1939)”, *REHMLAC*, Vol.4, nº2, Diciembre 2012-Abril 2013.

Las mujeres en la masonería, Universidad de Málaga, Málaga, 2005.

“Las mujeres en la Masonería Española (1868-1939)”, *REHMLAC*, núm. 2, vol. 4, Costa Rica, 2012-2013, pp. 78-88

Mujeres masonas en España. Diccionario Biográfico (188-1939), Ediciones Idea, Santa Cruz de Tenerife, 2007.

PARDO BAZÁN, E., *La Mujer española y otros escritos*, Cátedra, Instituto de la Mujer, Madrid, 1999.

PÉREZ GARZÓN, J. S., *Historia del feminismo*, Catarata, Madrid, 2011.

PIRAT, A., "Concepción Arenal y el Krausismo", *Moenia*, núm. 10, 2004, pp. 355-373

PRESMANES GARCIA, R.E., *La Masonería femenina en España : dos siglos de historia por la igualdad*, Madrid, Catarata, cop. 2012.

SÁNCHEZ I FERRER, P., *La Maçonería a Catalunya : 1868-1947*, Clavell Cultura, Premià de Mar, 2008.

SCANLON, G., *La polemica feminista en la España Contemporanea (1868-1974)*, Siglo XXI, Madrid, 1976.

SOLÉ ROMEO, G., *Historia del feminismo: siglos XIX y XX*, Eunsa, Pamplona, 2011.

VACA DE OSMA, J. A., *La Masonería y el poder*, Planeta, Barcelona, 1992.

VARELA, N., *Feminismo para principiantes*, Ediciones B, Barcelona, 2008.

VIDAL, C., *Los masones. La Sociedad secreta más influyente de la historia*, Planeta, Barcelona, 2005.

VVAA, *Filosofía y genero, identidades femeninas*, Pamplona, Pamiela, 1992.

VVAA, *La Mujer en los discursos de género : textos y contextos en el siglo XIX*, Icaria, Barcelona, 1998.

VVAA, *Teoría feminista : de la Ilustración a la globalización*, vol. 1, editat por Celia Amorós y Ana de Miguel, Minerva, Madrid, 2005.

Webgrafia

"Concepción Arenal", Wikipedia, recuperat des de
https://es.wikipedia.org/wiki/Concepci%C3%B3n_Arenal

"Informe de la Junta creada por la Regencia", Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, recuperat des de
<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor-din/informe-de-la-junta-creada-por-la-regencia--0/html/>

“Instrucción para la mujer”, Hemeroteca de la Biblioteca Nacional de España,
recuperat des de
<http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?lang=es&q=id:0003749839>

“Las Dominicales del Libre Pensamiento”, Hemeroteca de la Biblioteca Nacional de
España, recuperat des de
<http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0002605908>

“Lògia Silenci núm. 109 de Lleida”, Pàgina Oficial, recuperat des de
<http://www.masonerialleida.org/historia.htm>